

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Гуманитарлық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Гуманитарная серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3439

№ 3 (2022)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета**

Гуманитарная серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

KZ46VP400029271

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация материалов в области истории,
правоведения и общественных наук

Подписной индекс – 76131

<https://doi.org/10.48081/GUOT3360>

Бас редакторы – главный редактор

Бегимтаев А. И.

к.полит.н.

Заместитель главного редактора

Шамшудинова Г. Т., *доктор PhD,*

ассоц. профессор

Ответственный секретарь

Турлыбекова А. М., *к.и.н., ассоц. профессор*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Акишев А. А.,	<i>д.полит.н., профессор;</i>
Алтыбасарова М. А.,	<i>к.полит.н., доцент;</i>
Ветренко И. А.,	<i>д.полит.н., профессор (Россия);</i>
Шашкова Я. Ю.,	<i>д.полит.н., профессор (Россия)</i>
Дронзина Т. А.,	<i>д.полит.н., профессор (София, Болгария)</i>
Абдикакимов М. Т.,	<i>доктор PhD</i>
Ермаханова С. А.,	<i>к.социол.н.</i>
Сағиқызы А.,	<i>д.филос.н., профессор;</i>
Кожамжарова М. Ж.,	<i>к.филос.н.</i>
Ахметова Г. Г.,	<i>к.филос.н., профессор;</i>
Уызбаева А. А.,	<i>доктор PhD;</i>
Аубакирова С. С.,	<i>доктор PhD</i>
Альмуханов С. Х.,	<i>к.филос.н., профессор;</i>
Кадыралиева А. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Манасова М. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Ахмеджанова Г. Б.,	<i>д.ю.н., профессор;</i>
Олжабаев Б. Х.,	<i>к.ю.н., ассоц. профессор;</i>
Ишеков К. А.,	<i>д.ю.н., профессор (Россия);</i>
Таштемханова Р. М.,	<i>д.и.н., профессор;</i>
Азербайев А. Д.,	<i>доктор PhD;</i>
Шокубаева З. Ж.	<i>(тех. редактор).</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

МАЗМҰНЫ

«МӘДЕНИЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

Жаябаева Р. Г., Шамшудинова Г. Т.

Галамдану және цифрландыру:

мәдени сәйкестікті сақтауға қауіп пен мүмкіндік.....6

Құдабаев А. Ж., Құдабаева Б. С.

Көне жыраулар мұрасы, көшпелі мәдениеттің

мызғымас бәйтерегі..... 15

«ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ

Жумашева Л. Ж.

Қазақстан қоғамдық санасын жаңғырту міндеті.....34

Смагулова Б. Т., Альмуханов С. Х.

Қазіргі мәдениеттанулық ойдағы постмодернизмнің мәні.....49

Авторлар туралы ақпарат58

Авторларға арналған ережелер.....61

Жарияланым этикасы.....73

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ «КУЛЬТУРОЛОГИЯ»

Жаябаева Р. Г., Шамшудинова Г. Т. Глобализация и цифровизация: угроза или возможность сохранения культурной идентичности.....6	
Кудабаев А. Ж., Кудабаева Б. С. Древнее наследие непоколебимое древо культуры кочевников 15	

СЕКЦИЯ «ФИЛОСОФИЯ»

Жумашева Л. Ж. Задача модернизации казахстанского общественного сознания ...34	
Смагулова Б. Т., Альмуханов С. Х. Постмодернизм в современной культурологической мысли49	
Сведения об авторах.....59	
Правила для авторов61	
Публикационная этика73	

CONTENT

SECTION «CULTUROLOGY»

Zhayabaeva R. G., Shamshudinova G. T. Globalization and digitalization: threat or opportunity for preserving cultural identity.....6	
Kudabayev A. Zh., Kudabayeva B. S. Ancient heritage unshakable tree culture of nomads 15	

SECTION «PHILOSOFY»

Zhumasheva L. Zh. The task of modernizing the Kazakhstan public consciousness34	
Smagulova B., Almukhanov S. Postmodernism in contemporary cultural thought49	
Information about the authors.....60	
Rules for authors61	
Publication ethics.....73	

«МӘДЕНИЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

МРНТИ 13.11.44

<https://doi.org/10.48081/FQBO5121>

Р. Г. Жаябаева¹, Г. Т. Шамшудинова²

^{1,2}Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ЦИФРОВИЗАЦИЯ: УГРОЗА ИЛИ ВОЗМОЖНОСТЬ СОХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Статья посвящена анализу влияния глобализации на культурные идентичности через цифровизацию и проблемам сохранения традиций в условиях стремительного развития цифровых технологий. В работе рассматриваются как положительные, так и отрицательные аспекты глобализационного процесса, который способствует культурному обмену, но в то же время угрожает уникальности местных культур. Приведены мнения ведущих ученых, поднимающих вопрос влияния глобализации на сохранение культурной идентичности. Также подчеркнута роль цифровых технологий в сохранении и адаптации традиционных культурных практик, включая использование интернета и социальных платформ для распространения культурного наследия. В статье приводятся примеры успешного сохранения культурных традиций через цифровизацию, а также рассматриваются угрозы, связанные с нивелированием культурного разнообразия. Авторы приходят к выводу, что для эффективного сохранения культурных идентичностей в условиях глобализации необходимо, чтобы глобализация и цифровизация оказывали двустороннее воздействие на культурные идентичности и традиции: с одной стороны, они открывают новые горизонты для распространения и сохранения культуры, а с другой – создают риски для ее аутентичности и уникальности. Чтобы сохранить традиции в условиях этих процессов необходимо эффективно использовать цифровые технологии,

не теряя при этом уважения к культурному многообразию и уникальности каждой культуры.

Статья будет полезна исследователям и специалистам в области культурологии, социологии, а также всем интересующимся проблемами глобализации и культурной трансформации.

Ключевые слова: глобализация, цифровизация, идентичность, информационные технологии, культура, традиции, масс-медиа, уникальность, процессы.

Введение

Современное общество развивается стремительными темпами, встает вопрос, особенно в последнее десятилетие, как сохранить культуру и национальную идентичность в условиях глобализации и цифровизации. Ведь не секрет, что глобализация и цифровизация являются одними из самых значимых факторов, определяющих развитие общества сегодня.

Процессы глобализации охватывают все стороны жизни: экономику и политику, культуру и образование, создавая новые возможности для обмена знаниями, практиками между различными странами, нациями, этносами. Подчеркивая положительные стороны влияния глобализации и цифровизации нельзя не отметить и те вызовы, которые они порождают. Например, угрозы утраты культурных идентичностей, стандартизации культурных форм и исчезновения традиционных практик.

Перед человечеством в цифровую эпоху остро встал вопрос о сохранении уникальности традиционных культур, которые поглощаются потоками глобальной информации. Причем под угрозой стоит не только духовная, но и материальная культура народов мира (стандартная мебель, стандартная песня, стандартная одежда и т.д.).

Проблема сохранения культурных традиций в эпоху цифровизации и глобализации требует внимательного и многогранного анализа, поскольку последствия этих изменений касаются не только культурной самобытности, но и социальной гармонии, межкультурного взаимодействия и устойчивости общества в целом.

На эти процессы можно взглянуть с разных сторон, подчеркивая как положительные, так и отрицательные моменты: с одной стороны, они способствуют распространению культурных ценностей и обмену знаниями, а с другой – приводят к угрозе исчезновения или изменению традиционных практик.

Однозначно, что глобализация способствует интеграции мировых экономик, культур и обществ, что приводит к взаимному обмену культурными

формами, языками, искусством и практиками. К примеру, через глобальные медиа, киноиндустрию, музыку и моду культурные элементы, востребованные обществом, становятся доступны и популярны на глобальном уровне. Однако это также может привести к **культурной гомогенизации**, где уникальные черты отдельных культур теряются, уступая место глобальным трендам. Ведь не секрет, что в некоторых странах западная культура, с ее нормами и ценностями доминирует, вытесняя традиционные формы жизни.

Глобализация также усиливает мобильность людей, которая вызвана самыми различными факторами (трудовая и другие виды миграции), что ведет не только к смешению культур, но также и к **ослаблению локальных культурных идентичностей**. Например, молодежь может воспринять глобальные стандарты как более привлекательные, что сказывается на их отношении к традициям своей родной культуры. И хотя, диаспоры в чужой стране и пытаются самоидентифицироваться, тем не менее, вынуждены вливаться и принимать условия, диктуемые нормами права, обществом и т.д.

Уникальное изобретение современности – цифровизация ускоряет процессы глобализации, предоставляя новые возможности для культурного обмена и самовыражения. Благодаря интернету у людей появилась возможность через социальные сети и цифровые платформы, независимо от того в какой стране они находятся, делиться культурными традициями и ценностями. Например, множество культурных и фольклорных традиций сохраняются через создание онлайн-архивов, видеоконтента, виртуальных музеев, а также через социальные сети, где пользователи могут делиться и обсуждать элементы своей культуры.

Однако, цифровизация также имеет негативные последствия для традиций, так как она способствует массовому распространению **масс-медиа контента**, который может нивелировать уникальные культурные особенности.

При всех минусах отмеченных выше, необходимо подчеркнуть, что глобализация и цифровизация также предлагают ряд инструментов для положительного влияния на сохранение культурной идентичности. Например, большая работа проводится по **цифровизации культурного наследия**. Музеи, архивы и другие центры культуры активно используют цифровые технологии для сохранения исторических объектов, фольклорных произведений, языков и ремесел. Созданные в период пандемии виртуальные туры по историческим местам, онлайн-фестивали и платформы для обмена культурными практиками позволили сделать доступными, а также сохранить объекты культуры, в том числе национальной.

Материалы и методы

Вопросы влияния глобализации на культурную идентичность стали объектом изучения ученых - социологов, антропологов, культурологов.

Можно выделить одного из популярнейших теоретиков в области глобализации **Арджуна Аппадурая**, который в своей книге «Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization» развивает концепцию «глобальных потоков», объясняя, как культуры, деньги, технологии и идеи перемещаются по всему миру, создавая новые формы культурной идентичности [7].

Амердинова М.М. посвящая свою статью такой теме как «Глобальная культура как тип социальной трансформации» обращает внимание на его выводы подчеркивает роль глобализации как фактор детерриториализации – утраты привязки социальных процессов к физическому пространству. В ходе глобализации, по его мнению, формируется «глобальный культурный поток», который распадается на пять культурно-символических пространств-потоков:

1 Этнопространство, которое образуется потоком туристов, иммигрантов, беженцев, гастарбайтеров.

2 Технопространство (образуется потоком технологий).

3 Финанспространство (образуется потоком капиталов).

4 Медиапространство (образуется потоком образов).

5 Идеопространство (образуется потоком идеологием).

Эти текучие, нестабильные пространства являются «строительными блоками» «воображаемых миров», в которых люди взаимодействуют, и взаимодействие это носит характер символических обменов [1].

О том, как влияют глобальные сети и новые медиа на локальные культурные идентичности отметил в своей работе «Информационная эпоха: экономика, общество и культура» социолог **Мануэль Кастельс**, подчеркнув влияние информационных технологий и глобализации на социальные структуры и идентичности [8].

Ядро любой культуры – язык как носитель смыслов, генетической памяти нации и основное средство социализации, а также создания, хранения и передачи информации, претерпевает революционные изменения в процессе становления информационного общества... Так формируется своеобразный метаязык, объединяющий все способы информационной коммуникации (устные, письменные и аудиовизуальные) [2].

Немецкий социолог **Ульрих Беквряде** своих работ анализирует, как глобализация влияет на культурные идентичности и приводит к кризису традиционных представлений о нации и культуре. По его мнению, глобализация создает новые формы социальной и культурной интеграции. Ученый в работе «Что такое глобализация?» выводит собственное определение: «Особенность

процесса глобализации заключается сегодня (и, возможно, будет заключаться в будущем) в устанавливаемых эмпирическим путем расширении, плотности и стабильности взаимодействующих регионально-глобальных сетей связи и их массмедиаальной самоидентификации, а также социальных пространств и их телевизионных потоков на культурном, политическом, хозяйственном, военном и экономическом уровнях» [3].

Задолго до эпохи цифровизации, в 1978 году, выходит произведение Эдварда Саида «Ориентализм», в которой показано, как западные культурные представления о Востоке и другие формы культурной репрезентации влияют на восприятие культурной идентичности [9].

Кошелева Н.В. в своей статье «Ориентализм Эдварда Саида» отмечает, что «вопрос культурной доминанции и взаимодействия между Западом и Востоком, что является важным аспектом в контексте глобализации и формирования идентичностей. Фундаментальная работа Э. Саида послужила основой для пересмотра исследований по истории стран Азии и Африки и получила широкий резонанс в академических кругах. Эта книга легла в основу восточной научной парадигмы, то есть того, что сегодня принято называть оксидентализмом» [4].

Французский философ и социолог Жан Бодрийяр в своих работах, таких как «Символический обмен и смерть», обсуждает явление глобализации как процесс, в котором исчезают границы между реальным и виртуальным, что также влияет на культурные идентичности. Бодрийяр утверждает, что глобализация создает новые симулякры, которые заменяют традиционные культурные реальности [10].

Можно сделать вывод, что вышеупомянутые ученые в своих трудах раскрывают взаимосвязь глобализации и культурной идентичности как процесс, который происходит в культуре в условиях все более взаимосвязанного мира.

Результаты и обсуждение

Итак, необходимо подчеркнуть, что с конца 20-го – начала 21 века глобализация вошла в новую эпоху, где главным двигателем стала цифровая революция. Современная глобализация в первую очередь затронула культуру: глобальные медиа, интернет-платформы, музыкальная индустрия, фильмы и мода стали международными. Это привело к созданию мирового культурного пространства, где есть место и разным национальным традициям, и стилям жизни.

Процесс глобализации продолжается и углубляется, но в то же время вызывает вопросы и дебаты о его последствиях, таких как усиление неравенства, культурные конфликты и угрозы для окружающей среды.

По мнению Н.М. Мамедова «в настоящее время перед мировым сообществом стоит задача выработать эффективные механизмы овладения процессами глобализации, определения национальных интересов каждой страны в этом процессе. Человечество должно выбрать стратегию, которая стала бы гарантией национальной и международной безопасности, а не рассматривалась бы как фактор риска, способный нарушить геополитический баланс сил и, что не менее важно, хрупкий экологический баланс» [5].

Межуев В.М. в своей работе «Проблема современности в контексте модернизации и глобализации» обращает внимание на то, «... что на этапе глобального развития именно культура становится главным фактором решения социальных проблем. Поэтому понятно, что целью глобальной политики, в отличие от модернизации, может быть только создание такого мирового порядка, при котором коллективные достижения человечества в разных областях деятельности становятся достоянием каждого человека и каждого народа – личным и национальным достоянием» [6].

Выводы

Подводя итог, необходимо подчеркнуть, что влияние глобализации на культурные идентичности является достаточно сложным процессом, с положительным и отрицательным окрасом. Положительной стороной является распространение культурных ценностей и традиций по всему миру, создавая новые возможности для обмена знаниями и опытом. А негативное влияние может привести к стиранию уникальных культурных особенностей.

Поэтому человечество должно понять, что важнейшими факторами в их деятельности остаются осознанный подход к культурному наследию и активное использование цифровых технологий для поддержания связи с традициями, обеспечивая их развитие и адаптацию в современных условиях.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Амердинова, М. М.** Глобальная культура как тип социальной трансформации // Вестник Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева, 2019. – С. 70–75.

2 **Серкина, Н. Е.** Понятие сетевого общества М. Кастельса // Вестник Майкопского государственного технологического университета. – 2019. – № 2/41. – С. 161–169.

3 **Бек, У.** Что такое глобализация? / Общ. ред. и послесл. А. Филиппова. М., 2001.

4 **Кошелева, Н. В.** «Ориентализм» Эдварда Саида / Н. В. Кошелева // XXI век: актуальные проблемы исторической науки. Материалы междунар. науч.

конф., посвящ. 70-летию ист. фак. БГУ. Минск, 15–16 апр. 2004 г. / Редкол. : В. Н. Сидорцов. (отв. ред.) и др. – Мн : БГУ, 2004. – С. 78–80.

5 **Мамедов, Н. М.** Глобализация как современное состояние общественного развития / Эпоха глобальных перемен. М., 2004. – с. 10.

6 **Межуев, В. М.** Проблема современности в контексте модернизации и глобализации // Полития. – № 3. – 2000. – С. 102–115.

7 **Appadurai, A.** Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization [Текст]. – Minneapolis, 1996. – 244 с.

8 **Castells, M.** The Rise of the Network Society. Information Age, vol. 1; 2nd Edition with a New Preface edition. – Wiley-Blackwell, 2009. – P. 656.

9 **Said, E. W.** Orientalism. – New York, 1978.

10 **Baudrillard, Jean.** L'ÉchangeSymbolique et la Mort. Gallimard, 1976. Бодрийяр, Жан. Символический обмен и смерть. Перевод на русский язык и вступительная статья: С. Н. Зенкин. – М., 2000. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. – 21.05.2008. [Электронный ресурс]. – URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/3484/3485>

REFERENCES

1 **Amerdinova, M. M.** Global' nayakul' turakak tip social' nojtransformacii [Global culture as a type of social transformation]. Vestnik Ky' rgy' zskogo gosudarstvennogo universiteta imeni I. Arabaeva, 2019. – s. 70–75.

2 **Serkina, N. E.** Ponyatieseetevogoobshhestva M. Kastel'sa [The concept of the network society by M. Castells]. Vestnik Majkopskogo gosudarstvennogo technologicheskogo universiteta. . – 2019. – 2/41. – S. 161–169.

3 **Bek, U.** Chtotakoglobalizaciya? [What is globalization?]. Obshh. red. iposlesl. A. Filippova. – М., 2001.

4 **Kosheleva, N. V.** «Orientalizm» E' dvardaSaida[«Orientalism» by Edward Said]. N.V. Kosheleva // XXI vek: aktual'ny' eproblemy' istoricheskoinauki: Materialy' mezhdunar. nauch. posvyashh. 70-letiyu ist. fak. BGU. Minsk, 15–16 apr. 2004 g. / Redkol.: V. N. Sidorcov. (otv. red.) i dr. – Мн: BGU, 2004. – S. 78–80.

5 **Mamedov, N. M.** Globalizaciya kak sovremennoe sostoyanie obshhestvennogo razvitiya [Globalization as the current state of social development]. E' poxaglobal'ny' xperemen. – М., 2004. – s. 10.

6 **Mezhuev, V. M.** Problema sovremennosti v kontekste modernizacii i globalizacii [The problem of modernity in the context of modernization and globalization]. – Politia. – № 3. – 2000. – s. 102–115.

7 **Appadurai, A.** Modernity at Large : Cultural Dimensions of Globalization [Текст]. – Minneapolis, 1996. – 244 с.

8 **Castells, M.** The Rise of the Network Society. Information Age, vol. 1; 2nd Edition with a New Preface edition. – Wiley-Blackwell, 2009. – P. 656.

9 **Said, E. W.** Orientalism. – New York, 1978.

10 **Baudrillard, Jean.** L'ÉchangeSymbolique et la Mort. Gallimard, 1976. Bodriyyar, Zhan. Simvolicheskijobmen i smert'. Pervodnarusskijazyk i vstupitel'nayastat'ya: S. N. Zenkin. – М., 2000. // E'lektronnayapublikaciya: Centrgumanitarny'xtexnologij. – 21.05.2008. [[Electronic resource]. – URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/3484/3485>.

Материал баспаға 26.09.22 түсті.

Р. Г. Жаябаева¹, Г. Т. Шамиудинова²

^{1,2}Торайғыров университет,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал баспаға 26.09.22 түсті.

ҒАЛАМДАНУ ЖӘНЕ ЦИФРЛАНДЫРУ: МӘДЕНИ СӘЙКЕСТІКТІ САҚТАУҒА ҚАУІП ПЕН МҮМКІНДІК

Мақала ғаламданудың мәдени сәйкестікке цифрландыру арқылы әсерін талдауға және сандық технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында дәстүрлерді сақтаудың мәселелеріне арналады. Жұмыста ғаламдану процесінің оң және теріс аспектілері қарастырылады, ол мәдени алмасуға ықпал етсе де, сол уақытта жергілікті мәдениеттердің бірегейлігіне қауіп төндіреді. Ғаламданудың мәдени сәйкестікті сақтауға әсерін талқылайтын жетекші ғалымдардың пікірлері келтірілген. Сонымен қатар, дәстүрлі мәдени тәжірибелерді сақтау және бейімдеу процесіндегі цифрлық технологиялардың рөлі атап өтілген, оның ішінде мәдени мұраны тарату үшін интернет пен әлеуметтік платформаларды пайдалану. Мақалада цифрландыру арқылы мәдени дәстүрлерді сәтті сақтаудың мысалдары келтірілген, сондай-ақ мәдени әртүрлілікті жоюға байланысты қауіптер қарастырылған. Авторлар ғаламдану жағдайында мәдени сәйкестікті тиімді сақтау үшін ғаламдану мен цифрландыру мәдени сәйкестік пен дәстүрлерге екіжақты әсер етуі қажет деген қорытындыға келеді: бір жағынан, олар мәдениетті тарату және сақтау үшін жаңа мүмкіндіктер ашады, ал екінші жағынан оның аутентичности мен бірегейлігіне қауіп төндіреді. Бұл процестер жағдайында дәстүрлерді сақтау үшін цифрлық технологияларды тиімді пайдалану қажет, бірақ әрбір мәдениеттің мәдени көптүрлілігі мен бірегейлігіне құрметпен қарау

керек. Мақала мәдениеттану, социология саласындағы зерттеушілер мен мамандарға, сондай-ақ ғаламдану мен мәдени трансформация мәселелерімен қызығатын барша адамдарға пайдалы болады.

Кілтті сөздер: ғаламдану, цифрландыру, сәйкестік, ақпараттық технологиялар, мәдениет, дәстүрлер, масс-медиа, бірегейлік, процестер.

R. G. Zhayabaeva¹, G. T. Shamshudinova²

^{1,2}Toraighyrov University,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Material received on 26.09.22.

GLOBALIZATION AND DIGITALIZATION: THREAT OR OPPORTUNITY FOR PRESERVING CULTURAL IDENTITY

The article is dedicated to analyzing the impact of globalization on cultural identities through digitalization and the challenges of preserving traditions in the context of rapid technological development. The paper examines both the positive and negative aspects of the globalization process, which promotes cultural exchange but also threatens the uniqueness of local cultures. It presents the views of leading scholars addressing the issue of globalization's influence on the preservation of cultural identity. The role of digital technologies in the preservation and adaptation of traditional cultural practices is also emphasized, including the use of the internet and social platforms for disseminating cultural heritage. The article provides examples of successful cultural tradition preservation through digitalization and explores the threats related to the erosion of cultural diversity. The authors conclude that, for the effective preservation of cultural identities in the context of globalization, both globalization and digitalization must have a reciprocal impact on cultural identities and traditions: on one hand, they open new horizons for the dissemination and preservation of culture, and on the other, they create risks for its authenticity and uniqueness. To preserve traditions within these processes, it is necessary to effectively use digital technologies while maintaining respect for cultural diversity and the uniqueness of each culture. The article will be useful for researchers and specialists in the fields of cultural studies, sociology, as well as anyone interested in the issues of globalization and cultural transformation.

Keywords: globalization, digitalization, identity, information technologies, culture, traditions, mass media, uniqueness, processes.

FTMAP 13.11.47

<https://doi.org/10.48081/YRHD5477>

А. Ж. Құдабаев¹, Б. С. Құдабаева²

¹Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

²Г. Н. Потанин атындағы Павлодар облыстық тарихи-өлкетану музейі,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

КӨНЕ ЖЫРАУЛАР МҰРАСЫ, КӨШПЕЛІ МӘДЕНИЕТТІҢ МЫЗҒЫМАС БӘЙТЕРЕГІ

Бүгінде қазақ менталитеті пен көшпелілік дүниетанымы қазіргі кезеңде Батыс философиясында жан-жақты әрі терең қарастырылып жатқаны мәлім. Мысалы постмодернизм аясында қалыптасқан номадология көшпелілік ділге (менталитетке) ерекше көңіл бөледі. Көшпелі өркениеттің дамыған түрі жататын жыраулар поэзиясынан халқымыздың болмысы, тіршілік тынысынан айқын көрініс тапқан. Тұтастай белгілі бір кезеңдердің қоғамдық-әлеуметтік, тарихи сипатын таныта алатын дидактикалық-философиялық сарындағы толғауларымен қатар сөз зергерлері адамгершілік, этика, мораль тақырыптарын да адам өмірінің түрлі жағдайларына қатысты келістіре жырлап, ел ішінде тәрбиелік міндет атқарып отырғаны байқалады.

Егеменді ел болудың арқасында, қазақ халқының тарихын қайта қарап, саралау, тиянақты, әділетті тұжырым жасау мүмкіндігі пайда болды. Тарихшыларымыз бұл салада объективті түрде біршама тарихи туындылар бергені аян. Бізге сол тарихтың маңызды бір билігі ретінде, кенже де болса, күні кеше пайда бола бастаған, қазақ философиясының тарихы ондағы көшпенділердің алатын орны айырықша, қызықты көрінеді. Бүгінгі күні философиялық әдебиетте, қазақ халқына қандай философия етене жақын дегенге әртүрлі пікірлер айтылады. Бұл мақалада қазақ халқының өзіндік болмысы ақын-жыраулардың шығармаларының философиялық тереңдігі жан-жақты талқыланып келешек ұрпақтың санасына игі әсерін тигізеді деп сенеміз.

Кілтті сөздер: Батырлық, ерлік, көшпелілер, жыраулар, дүниетаным, менталитет, философия, дәстүр, толғау, туынды, гасыр, хандық дәуір, құндылық, өркениет.

Кіріспе

Қазақ ұлттық менталитетінің қалыптасуында көшпелілер мәдениетінің алатын орны ерекше. Олар кең далада емін еркін өмір сүріп табиғаттың тылсым тіршілігімен жан-жақты байланыста болып үнемі даму үстінде болған. Көшпелілер өркениеті – олар империялық құрылымда емін еркін өмір сүре алмайды. Өйткені, империялық тірлік қайткен күнде де отырықшы тұрмысқа алып келеді. Ал көшпелілер үшін отырықшылыққа ену – өз-өзін жоғалтумен бірдей. Сондықтан, олар мемлекеттің ғажайып үлгілерін жасағанмен, оның пайдасын отырықшы халықтар көрді. Көшпелілер болса, ешбір үстемдік пен шектеушілікке көне алмағандықтан жана жер, жана қоныс іздеумен болды. Бұл тұрғыда Қорқыт пен Асан Қайғы бейнесінің ұқсас болатыны ешкімді тандандырмау керек.

Материалдар мен әдістер

Мінеки, жыраулар поэзиясында ақырзамандық сипаттың басым болатыны, олардың болашақтан ешбір жақсылық күтпейтіні осы себептен. Әрине, бір кездері көшпенділер өркениеті дәуірлеп тұрды, тіпті, ғасырлар бойы ол ең озық өркениеттердің бірі болды. Бірақ XV ғасырдан бастап, отырықшыларда техникалық ой дамуына байланысты, көшпелілер өзіне үйреншікті бірінші орнынан ығыстырыла бастады. Бұл көшпелілер заманақырының басы еді.

«Ай, Жәнібек, ойласан,
Қилы, қилы заман болмай ма,
Суда жүрген ақ шортан,
Қарағай басын шалмай ма!?!»
Асан Қайғы (XV ғ.) [1, 8]

Немесе:

«Аспанды бұлт құрсайды. -
Күн жауарға ұқсайды...»
Шалкиіз (XV- XVI ғ.) [2, 23]

Немесе:

«Озушылар, озмаңыз...»
Доспамбет (XVI ғ.) [3, 18]

Немесе:

«Қол-аяғым бұғауда,
Тарылды байтақ кең жерім...»
Жиёмбет (XVIII ғ.) [4, 41]

Немесе:

«Ай, заман-ай, заман-ай,
Түсті мынау тұман-ай,

Істің бәрі күмән-ай...»

Бұхар (XVIII ғ.) [5, 75]

Немесе:

«Мұнар да мұнар, мұнар күн,
Бұлттан шыққан шұбар күн...»
(Махамбет (XIX ғ.) [6, 165]

Көріп отырғанымыздай, жыраулар XIX ғасырға дейін өздеріне тән болжаушы, көріпкелдік қасиеттерін жоғалтпаған. Олардың поэзиясының бағыты да өздерінің бойында бұрыннан бар сыншылық болмысынан туындайды. Сондықтан олар хан ордасында тұрып, ханға кеңесші, сыншы боп, көбінесе, хан үкіміне қарсы шығып, ел басқару ісіне араласқан. Бұл жағдай XV- ғасырда қайта жаңғырған жыраулар дәстүрінің феодализмге көнбей, аталық қоғам құндылықтарын қорғайтынын көрсетеді. Демек, уақыт өзгерсе де, көшпелілер сана-сезімі өзгермеген.

Нәтижелер мен талқылау

Олар жана дәуірмен көне замандардың түсінігімен сөйлесіп, исламның өзін шаманистік бағытта қабылдаған. Ол ойға көрнекті дәлел ретінде Шалкиіз жыраудың би Темірді қажылық сапарынан тоқтатуға айтқан толғауын келтіруге болады:

«Қара бас күспен шалдырып,
Көк теңіздің үстінде
Көтеріп желкен аштырып.
Жүк тиенің кемеге,
Ниет еттің Тәңірінің үйі – Кебеге!
Жүк тиесен – кетерсің.
Жетсең, тәуап етерсің, -
Етектеп жиған көп халқын.
Сұлтан ием, кімге асмар етерсің!?!»
Шалкиіз (XV–XVI ғ.) [7, 26–27]

Бұл үзіндіден көп нәрсені байқауға болады. Біріншіден жырау ешнәрсеге таң қалмайды. Ол бәрін де қабылдап отыр – кемені де, Кебені де, қажыға бару салтын да. Бірақ мұның бәрі жыраудың көз алдындағы колоритті көрініс қана. Оның түсінбейтіні: «Етектеп жиған көп халқын тастап, ел билеушісі қалай алыс сапарға аттанбақ, халқын кімге тапсырмақ?!» Сонымен қатар, Шалкиіздің өнертанбасында ескілік нышандар да кездеседі. Ол өзінің билеушісіне бас ию, соған мүлтіксіз қызмет етуді өзіне дәреже санау. Бұл жоғарыда айтылған ірі адамды қастерлеу дәстүрінің билеушіге қызмет ету машығымен ұштасуы еді.

«Тіленшіұғлы Шалкиіз
Иесі би Темірдің тұсында,
Бұлтқа жете жаздады бұл мүйіз.
Иесі би Темірден соңыратын,
Тұқылдықтан сартылдап.

үзілер болғай сол мүйіз»

Шалкиіз (XV- XVI ғ.) [8, 77].

Немесе:

«Сен алтынсың – мен пұлмын,
Сен жібексің – мен жүнмін,
Сен сұңқарсың – мен кумын.

Жемсауыңа келгенде,

Сұлтан ием, сом жүрегім аяман!»

Шалкиіз (XV–XVI ғ.) [9, 75].

Бұдан біз көшпелілер дәстүрінің дүниетанымының аса кең және икемді екенін көреміз. Мысалы, монғолдардың өз империясындағы ешбір дінге қол көтермегені белгілі. Сол сияқты, басқа халықтардың әдет-ғұрпына да қол сұқпаған. Сондықтан, көшпелілердің суырып-салма мәдениеті – мысыр пирамидалары сияқты – ауа қысымы өзгермейтін, басқа түскен құбылыстарды сол қалпында суретке түсіретін өзінің ғасырлар бойы қалыптасқан еске сақтау дәстүрі мықты, басқа замандарға тек тікелей буын алмасу арқылы ғана жететін аталық қоғамда қалыптасқан «мәңгілік» идеясының көрінісі еді.

Сондықтан жыраулар поэзиясы – далалық суырып-салма – синкретикалық мәдениеттің көрінісі. Шынында да, жыраулар поэзиясын жарату үшін көп компоненттер қажет болған. Ол, біріншіден, бүкіл елдік маңызы бар келелі оқиға. Мәселен, Темір бидің қажылыққа жиналуы, Жиёмбеттің өзінің хан Есімнің алдында қорғауы... Екіншіден, сол оқиғаға байланысты жырау толғауын тындайтын белгілі ортаның болуы; үшіншіден, жыраудың музыкалық аспап арқылы (ол алғашқы кезде қобыз, кейін домбыра болды) немесе өз пірінің қолдауымен аруақтануы.

Демек, жырау поэзиясын таза жеке тұлғалық деуге де болмайды. Себебі, ол қайткенмен де көшпенділерге тән дәстүрлі дүниетанымнан аса алмайды. Бірақ оның эпостан айырмашылығы, өткен заман қаһармандарына емес, қазырғы нақты оқиғаларға негізделеді, сол оқиғаның жеке тұлғаның санасында нақты көрініс табуына ұмтылады.

Жыраулар құбылысын әдеби болмысқа жатқызатындығымыз, онда таза әдеби қасиеттердің молшылығынан және салихалығынан. Жырау сөзі

белгілі оқиғаларға байланысты айтылғанымен, ол – жәй немесе ресми сөз емес – бейнелі сөз. Жырау оқиғаны жәй баяндай бермейді, ол оны суреттейді. Дыбыс үндестігіне, басқа тәсілдерге салып әшекелейді. Онымен қоймай, ол ашынады, күйінеді, тамсанады. Сол арқылы өзінің оқиғаға қатысын білдіреді. Демек, жырау толғауында сөз тек Қана хабарлама болып қоймайды, ол фелсафаға иек атады, тіпті кейде болашаққа жөн сілтеп уағызшылдық рөл де атқарады.

Ерекше сипаттарына келсек, жырау шығармасы толғау түрінде айтылады. Толғау дегеніміз тек айтушының ой-қиялына ешбір шектеу қоймайтын, музыкадағы төкпе күй сияқты, эпикалық үрдістегі шұбыртпалы еркін өлшем.

«...Ағарып атқан танды деп,

Шолпанды шыққан күнді деп,

Май қаңбақта ағалардың аты жусап жатыр деп,

Ақ шаңдақты құрып қойған шатыр деп,

Жазыда көп жортқан екенбіз,

Арғымақтың талдай мойнын талдырып,

үйде қалған арудың,

Ақ иіндігін аударып...»

Доспамбет (XVI ғ.) [10, 85]

Жыраулар поэзиясында әдебиеттің басты қасиеті бар, ол – ұқсамайтын құбылыстарды ұқсастыру, бір ойды басқа бір ой арқылы жаңғырту, бейне мен бейнені табыстырып, түйіскен жерінен жаңа мағына тудыру. Бұл нағыз биік парасатты поэзияның үрдесі. Қазтуғанның «мадақ жырын» алып қарасақ, мұнда экфрасис принципінің гиперболизация тәсілімен ұштасқанын байқаймыз.

«Бұдырайған екі шекелі,

Мүздай екі көбелі,

Қары ұнымы сұлтандайын жүрісті,

Адырнасы шайы жібек оққа кірісті,

Айдаса қойдың көсімі,

Сөйлесе қызыл тілдің шешені,

ұстаса қашағанның ұзын құрығы,

Қалайылаған қасты орданың сырығы,

Билер өтті, би соңы,

Би ұлының кенжесі,

Буыршының бұта шайнар азуы,

Бидайықтың көл жайқаған жалғызы,

Бұлт болған айды ашқан,

Мұнар болған күнді ашқан,
 Мұсылман мен кәуірдің
 Арасын өтіп бұзып, дінді ашқан,
 Сүйінші ұлы Қазтуған!»
 Қазтуған (XV) [11, 12].

Бұл суретті тек көшпенділер өмір салтының құндылықтарына жетік адам бағалай алады. Бірінші жолдан-ақ бұл сурет кейіпкерінің шықшыты шығынқы түркі тайпасына жататынын, оның ақылды, батыр, ақсүйек екенін, билеуші тапқа кіретінін, отты тіл, тегеурінді күш, салауатты орда мұрагері екенін және өзін жоғары санайтын бишілік дәстүрдің аса әділ майталманы ретінде таныстырып отырғанын бірден байқаймыз. Сонымен жыраулар поэзиясы дегеніміз, көшпенділер өркениеті дүниетанымындағы суырып-салма-синкретикалық мәдениетінің көрінісі, ауыз екі дәстүрлі әдебиеттің классикалық үлгісі, бишілік және сыншылық өнерімен тамырлас, «елдік пен ерлік» бағытындағы діни бағыт-бағдардан ада, азаматтық құбылыс.

Ал енді оның көшпенділер ортасындағы атқаратын міндетіне қарасақ, ол бүкіл ел азаматын аталық қоғам дүниетанымында тәрбиеледі. Бұл тұрғыда оның пәлсапалық, танымдық маңызы да зор. Біз бұдан мемлекет заманына дейін жетіп, сол уақыт құндылықтарымен кездескен аталық қоғамның ой-өрісі тек азаматтық бағытында дамығанын көреміз. Сондықтан, жыраулар поэзиясы, баста айтылғандай, елдік пен ерлік жолындағы төңірейді тұлғалар тәрбиелеуші, эпикалық дәстүрдегі жеке лирикалық поэзия болды. Оның басты мақсаты – көшпелілер қоғамының ерлігі жолындағы ғаламат күш-қайрат, ақылды әрекет, жоғары азаматтық тіпті керек жерде жүрек қылына тиетін жан нәзіктігі көрсететін көшпелілер рыцары – «ерлер» бейнесін жасау еді. Ноғай-қазақ ерлері елі мен жеріне, алыстап бара жатқан Көк төңірі мен Ұмай-анаға, болашақ ұрпағына қызмет етті. Жоғарыда келтірілген Қазтуғанның «Мадақ жыры» біз айтып отырған «ер» бейнесінің классикалық үлгісі. Бұдан байқалатыны «ердің» ең басты қасиеті - тектілік. «Бұдырайған екі шекелі», «Қалайылаған қасты орданың сырығы», «Адынасы шайы жібек оққа кірісті». Шалкиіз «жаман» мен «жақсы» ұғымын туралы көп толғанса, оны да тектілікпен тексіздік текетіресінің көрінісі деп түсінген жөн. Жырауларда көп кездесетін «жалғыздық» тақырыбы да осы тектілік пен тексіздікке байланысты. Көшпенділер түсінігінде текті адам ешқашанда жалғыз болмайды, оны әрдайым туған-туысқан, ру, тайпа, қалың елі қоршап отырады. Сондықтан туыссыз, елсіз, немесе түрлі жағдайдан жалғыздыққа ұшыраған азаматтар аянышты.

«Атадан алтау туғанның
 Жүрегіннің бастары,

Алтын менен бу болар.
 Атадан жалғыз туғанның,
 Жүрегіннің бастары,
 Сары да жалқын су болар...»
 (Ақтамберді жырау, XVII ғ.) [12, 53–56]

Біз бұдан жыраулар поэзиясында кездесетін этикалық түсініктердің өзі аталық қоғам құндылықтарынан туындайтынын көреміз.

Жыраулар шығармалары мысалында біз көшпенділік психологиясы мен ислам әдеби ұштасуы нәтижесінде қалыптасқан ұлттың жан-дүниесін, халықтық философиясын жан-жақты талдай аламыз. Ең әуелі, ол аталған жауынгерлік, батырлық сипат. Осыдан туындаған дүниеқоңыз, мешандық (ол кезде – бейбіт), нәпсінің құлына айналып өмір сүруге қарсылық, не нәрседе ірі болу – адамның, қоғамдық өмірдің ұсақтануын жек көру, ұлылық пен қаһармандықты, мәңгі өзгеріс, күресті аңсау психологиясын көреміз. Мысалы, ол әсіресе Доспамбет жырау творчествосында анық сезіледі.

Ол қазақ халқының қалыптасу кезеңінде өмір сүрді. Сондықтан өз жырларынан жыраудың мұрат-мақсаты, рухани өмірі, моральдық қағидалары мен дүниеге көзқарасы аңғарылады. Отан қорғау, патриоттық рухтағы жорық жырларын көбірек толғаған. («Айнала бұлақ басы тең», «Тоғай, тоғай, тоғай су», «Азау, азау дегенін», «Арғымаққа оқ тиді», «Қоғалы көлдер қом сулар», «Айналайын Ақ Жайық» т.б.). Туған жер өскен елге деген сүйіспеншілік өз өмірін еске алу түрінде келіп, бұл сүйікті ата мекенді сырт жаудан қорғау мәселесімен терең ұштасып отырады. Доспамбет жырау жырларының Махамбет толғауларына әсер еткені айқын аңғарылады. Жырау шығармаларынан бізге санаулылары ғана жетті. Оның мұрасы – «рыцарлық, жауынгерлік поэзияның тамаша үлгісі» [13, 156]. Өзі батыр, қолбасшы болған «Ер Мамайдың сенімді баһадурларының бірі болып («Ер Мамайдың алдында Шаһид кештім, өкінбөн!») талай шайқастарға қатысқан Доспамбет өлеңдерін осы бір жауынгерлік, жиһанкездік (ол саяхат құрған, Меккеге барған) өмірді дәріптеуге, суреттеуге арнайды.

«Поэт поэтизирует и романтизирует» подобный образ жизни, близки его сердцу, и противопоставляет ненавистному ему мирному, обывательскому прозябанию. В поэзии Доспамбетажырау создан идеал человека, воина, чьи дни проходят в сплошных сражениях, передвижениях по военным путям-дорогам, не сожалеющего ни о ранах, ни о потерях, ни об оставленной девушке, ни даже о сыновьях, ждущих отца, ни о самой жизни. Непрерывная динамика опасности, жаркая схватка, звон стрел и гром мечей, накал чувств в битве – вот что дороже всего такому воину» [13, 157].

«Қалаға қаблан жаулар тигейме,
Қабырғадан дұспан жалдап жүргейме,
Қатарланып қарланып,
Қайран ер қарт күренге мінгейме!
Қабырғадан қараған
Достымменен дұспаным:

«Апырым, ер Доспамбет!» дегейме!... « [13, 35]

Қағармандықты, батырлықты, халықтың бір рухани іргетасын құрайтын мінезін көрсету «Ер жігітке жарасар Қолына алған найзасы» (Бұқар жырау). Шалкиіз, Ақтамберді, Жиёмбет, Тәтіқарат.б. жырауларөлендерінде де елеулі орын алады. Жыраулар халықтың қоғамдық-саяси, әскери өміріне тікелей араласып, құр сөзбен емес, үлгі болып, ерлік көрсетіп жүруі себебінен ұлт мінезінің осы бір тұстары өте жоғары көркемдік образ, сөзге ерекше бір қуат, энергия бітірумен сипатталады.

Олар батыр замандастарына арнайы толғаулар да арнаған. Абылайды, Бөгенбай, Қабанбай сынды ерлерді мадақтау: «Жігіттік, ерлікті айтсаң Бөгембайды айт» (Тәтіқара) Үмбетейдің Бөгембайды жоқтауы (естірту), т.б.

Шалкиіз жырау шығармаларына қарағанда, «бірде әскери жорықтар сапында, бірде әміршісінің нөкері қатарында Қырым, Терістік, Кавказ, Дон бойын тегіс аралап шыққан» [13, 40].

Жырау туындылары әсерлі, өткір, аз сөзге көп мағына сыйғызған сұлу сазды көркемдігімен ерекшеленді. Оның творчествосынан орта ғасырлық қарапайым көшпендінің өмір туралы философиялық, болмыс туралы наным, моральдық, этикалық түсініктері көрініс тапты («Асқар, асқар, асқар тау...», «Қоғалы көлдер...», «Арғымақ ару аттар...», «Ор, ор қоян, ор қоян...» т.б.). Шалкиіз творчествосынан ерлік рухқа, асқақ романтикаға толы жырлар да орындалды. («Алаштан бай та Қозбаса...», «Жапырағы жасыл жау терек...», «Ер Шобан» т.б.). Шалкиіздің халық арасына ең көп тараған шығармалары – «Би Темірге айтқаны», «Би Темірді қажы сапарынан тоқтатуға айтқан» толғаулары. Сондықтан оның өлендерінде, жыраудың өз сөзімен айтқанда, «батыршылық» жырланады. Ер-азамат бейнесі – күрес, жекпе-жек, арғымақ ат, әскери жорықтарұғымдарынан ажыратылып қаралмайды: «Жебелеп жебе жүгірген Ерлердің арғымақтан игі малы болар ма, Жағаласса жыртылмас Ерлердің жеңсізден игі тоны болар ма, Дулығалы бас кескен Ерлердің алдаспаннан игі қолы болар ма!» [13, 41].

Шалкиіз дәстүрлі қазақ мәдениетіндегі ділдік мәселелерді тікелей қойған жырауға жатады. Осы сипатта Шалкиіз халықтың қамын ойлау билеушілер үшін негізгі ниет болу керек дейді. Хандық дәуіріндегі қазақ менталитетінде элита мен бұқаралық мүдделері қарсы қойылмаған. Бұған

Шалкиіздің Темірбиді қажылық сапарынан тоқтатуға бағытталған мына толғауы күә:

«Ай, хан ием, сұраймын:
Тәнірінің үйі кебені
Ибраһим Халил аллажасапты,
Ғазырейіл – жаналмауға қасап-ты.
Жығылғанды тұрғызсаң,
Жылағанды уатсаң,
Қисайғанды түзетсең,
Тәнірің үйі бәйтолла,
Сұлтан ием, қарсы алдында жасапты!» [14, 28].

Бұл жерде қазақ менталитетіндегі діни діл мен тіршілік құндылықтарын (фәни өмірді) бағалаудың арасындағы алшақтықты үйлесімді ету мәселесі тұр. Қазақ ақын-жыраулары тіршілік қызықтарын жоғары бағалайды:

«Жақсы да келер бұл көпке,
Жаман да келер бұл көпке...
Ғазірейіл кімдерге құрық салмаған,
Күлелік те ойналық,
Киелік те ішелік,
Мынау жалған дүние,
Кімдерден кейін қалмаған !!!» [15, 51].

Бұл жолдардан кейбір зерттеушілер (әсіресе, Кеңестік дәуірде) қазақ ақын-жыраулары дінге селқос қарады деген пікір айтады. Қытайда жарияланған қазақ мәдениеті тарихына арналған еңбекте, тіпті, көшпелі қазақтардың мұсылмандығы ұйғырлардан келді деген ой алға тартылады:

Қазақтар «қала-қалашық және ауыл-қыстақтардан ат-тонын ала қашып, (бұл жерлерден) төтенше жиренді. Олардың мұсылман болуы әншейін құр аты ғана еді. «Моңғұлдар бастан-ақыр осындай «көшпелі ұлт болды. Жүнісхан оларды ауыл-қыстақ немесе қала-қалашықтарды сағаламайынша мәңгі нағыз мұсылман бола алмайды деп қараған. Сондықтан, мәдениет жағынан парық шағатай хандығының екі тәуелсіз мемлекет болып бөлінуінің төркіні болмасы бар ма?

Қазақ пен ұйғырдың діни сенімдерін салыстырар болсақ, тарихтан қарағанда көшпелі қазақтар арасында ислам дінінің жансарлау болғанын, отырықшы қалалар мен егіншілік аудандарындағы ұйғырлар арасындағыдай терең тартып кете алмағанын байқай аламыз, оның үстіне олардың діни салттары немесе діни қимылдары көшпелі форма бойынша жүрілген. Бұл тек өз ұлтының дәстүріне адалдық болып қана қоймай, оның рухани қасиетіне деген адалдық та еді, тәсілдерін белгілеуге жеткілікті екенін көруге болады.

Оның басты ерекшелігі ойлау барысында бастан-ақыр дәстүрді қадірлейді, қасиеттеуді, адам мен малдың ара қатынасына мән беруді ойының өзегі ету» [16, 18].

Алайда, бұл жерде екі нәрсені ескеру қажет. Біріншіден, аталған еңбек коммунистік идеология үстемдік етіп тұрған Қытайда жазылған. Екіншіден, көшпелі қазақтар мұсылмандық рәсімдерден гөрі ішкі сенімге көбірек сүйенген. Осы жөнінде қазақ ақын-жыраулары дәлелді ойлар айтады:

Бұқар жырау:

«Көкте бұлт сөгілсе,
Көктеп болмас не пайда.
Көкіректен жан шықса,
Қайтып келмес не пайда.
Дін мұсылман болмаса,
Тіл мұсылман не пайда» [16, 117].

Келесі толғауды жырау мұсылман болу, қазақты мұрат пен несіпке жеткізді дейді:

«Ақтың үйі мешіт-ті,
Ақты Құдай шешіпті,
Арамзада төкпенің
Уыз үйін кесіпті.
Ибраһим Халил жасады,
Тәңірім үйі кебені.
Батырлар үшін жаратқан
Берен сауыт, жебені.
Сыйлай бергіл көнені,
Сыйламаған күң қылар
Өзін тапқан енені.
Ибраһим Халил жасаған
Тәңірі мүйі мешітті,
Құдайды білмес бейнамаз
Құдайынан кешіпті.
Құдайың ақ ұл болсаң,
Шынжаратқан ұл болсаң
Құдай тағалам өзі берер несіпті» [16, 115].

Ойымыз, дәлелді болу үшін Шал ақыннан да осы жөнінде үзінді келтірейік:

Шал ақын Алла жақсылық пен жамандықты ажыратушы дейді:
«Біреуді жақсы демесең,
Біреуді жаман демесең

Бұл дүниеден өткен соң,
Шын дүниеге жеткен соң,
Көтеріліп көрге салған соң,
Көр қараңғы болған соң,
Мүнгір-нәңкір періште
Мен рабың деп тұрған соң
Кімнің жақсы, жаманын
Бір жаратқан хақ білер» [17, 165].
Шал ақын дүниеден мұсылман боп өткенді мұрат тұтады:
«Құдая, мұсылмандық дінінде қыл,
Әдебиет тұрғылық жолында қыл,
Шарабын өлімінің ішкен шақта,
Сапарымды айт, жұма күнінде қыл,
Тәнімнен ғазиз жаным айырғанда,
Иманымды ұмыттырмай тілімде қыл,
Жиылып халық соңыра саф тұрғанда,
Мұхамедке үммет болған елінде қыл» [17, 150-151].

Алшын тайпасынан шыққан атақты жырау Бортағашұлы Жиёмбет – Еңсегей бойлы Ер Есімнің Кіші жүздегі ел басқарушы биі, әскер басы, батыры. Ол 1620 жылғы соғыста ойраттарды ойсырата жеңуге үлкен үлес қосқан. 1627 жылы қазақ ордасынан бөлініп, дербес хандық құрғысы келіп көтеріліс жасаған Ташкенттің ханы Тұрсын ханды тұқыртқан да осы Жиёмбет. Алайда көп ұзамай орталық үкіметке сөз жүзінде бағынып, кіші жүзде дербес саясат жүргізе бастаған ол ханның қаһарына шалынып, ел шетіне айдалады. Одан қалған мұра - оның Есім ханға арнаған толғауы.

Есім ханның сарайында жүріп, ойраттарға, ел ішіндегі бүлікке қарсы жорықтарда ерлігімен аты шыққан Марқасқа жыраудан да қалған өлең мұрасы аз. Марқасқаның от тілді, орақ ауызды жырау болғанын дәлелдейтін Тұрсын ханға айтқан мына өлеңі сақталған:

– Ей, Қатағанның хан Тұрсын,
Кім арамды ант ұрсын:
Жазықсыз елді еңіретіп,
Тәңірімсіп жатырсың.
Хан емессің, қасқырсың,
Қара албасты басқырсың,
Алтын тақта жатсаң да,
Ажалы жеткен пақырсың!
Еңсегей бойлы ер Есім

Есігіңде келіп тұр.

Алғалы тұр жаныңды

Шашқалы тұр қаныңды!» [18, 94].

Қазақ – сөз қадірін білген халық. Шешендікті жоғары бағалап, өз ойын, өз пікірін шебер түйіндеп, ұшқыр, әсерлі етіп айта алатын, естігені, көргені көп, соның бәрін халық мүддесіне, парасаттылық пен әділдікке пайдалана білген адамдарды қатты қадірлеген, жастарға үлгі еткен.

Жиёмбеттің шығармаларында да «Жолбарыстай Жолымбет», «Жолбарыс пенен аюдай» деген сияқты теңеулер арқылы батырлық, ерлік, ер мінезділік құштарлана дәріптеледі. Жиёмбет өзін халықшыл батыр екенін дәлелдеп ханға айтқан өкпе-өлеңі де назар аударарлық. Осы өлеңде қазақтың сол замандағы жеңімпаз, қайсар, әрі адал, әділ батыр азаматының мінезі толық ашылып көрсетіліп тұр. Жиёмбет – Есім ханның қасында елеулі рөл атқарған батыр, әрі би, талай қалмақтарға қарсы жорықтарда ғажайып ерлік көрсеткен, өлеңімен, жауынгерлерді рухтандырған тұлға.

Ақынның толғаулары хан мен жырау арасындағы бірлікті емес, араздықты, алшақтық пен алауыздықты білдіреді. «өмірің қатты Есім хан», «Еңсегей бойлы ер Есім» атты толғауларында ханның жосықсыз ісін бетіне басып, зорлық-зомбылық әрекеттерін ашық айтады, сөз күдіретін, ақындық өнерді жоғары қояды. «Қол-аяғым бұғауда», «Басы саудың түгел дүр» деген жырларында ханнан қуғын көріп, айдауда жүргені айтылады. Бірақ Жиёмбет жырау қиындыққа мойымаған. Мұны: «Менің ерлігімді сұрасаң, Жолбарыс пен аюдай, Беріктігім сұрасаң, Қарағай мен қайындай» деген өлең жолдарынан көреміз. Жиёмбет жыраудың шығармалары сол дәуірдің кейбір шындығын, сол заманның кескін-келбетін, халықтың салт-санасын білуге жәрдемдеседі.

Алайда көшпенділерге тән тәкаппарлық – жеке басын сыйлата білу, қор болмау мінезіне сәйкес, ол ханның алдында құрдай жорғалағым келмейді, қажет болса, мінін, өкпе-назын бүкпей ашық айтып, адам бостандығын – «далалық демократияны» қорғайды. өзінің ел алдында борышын қалай орындағанын, ханға адал қызмет еткенін халықты куәлікке тарта отырып баяндайды. Батыр ханға «қолтығыңа болдым демесің», «қайратымды білгенсің», т.б. дейді. Тағы бір жерде «Түн ұйқымды бөлгенмін, Жұртымды жөнге салам деп», «Бас кессе де басылмай, Ақ ісімді жасырмай, Атқа мінген ер едік» деп елге сіңірген еңбегі туралы ағынан жарылып айтады.

Ерлік, батырлық, бостандық тақырыбы – Ақтамберді жыраудың жырлаған негізгі тақырыптарының бірі. Ол ойраттармен күрес дәуірінде қазақ қолының басында жүрген аруақты ерлердің бірі. Қазақ халқының болмысы, табиғи мінезі, жан ерекшелігі, намыс, азаттық ұғымдары үшін

құрбандыққа баруға даяр тұратын ұлы келбеті жырау толғауларында айқын көрінеді.

Тоқсан үш жасында дүние салған Ақтамберді «батырларша оққа ұшпай, төсекте жатып өлгендігін» арман етеді [19, 69].

«Дұшпаннан көрген қорлығым

Сары су болды жүрекке,

Он жетіде құрсанып,

Қылыш ілдім білекке,

Жауға қарай аттандым,

Жеткіз деп құдай тілекке» [3, 47], – дейді.

«Күлдір де күлдір кісінетіп» атты өлең күнге шейін халық арасында зор сүйіспеншілікпен орындалып жүрген жыр-толғауда халықтың жауынгерлігі, сол сияқты кең пейілділігі, қонақжайлылығы сән-салтанат құрып, әсем өмір сүруге, бақ-дәулетке бөленіп, атақ-даңқы артып сәбише қуанып, ойнап шаттануды ансаған арман-мұраты тамаша суреттеледі («Күренді мінер ме екеміз», «Сауыт киер ме екеміз», «Жолбарыстай шұбарды таңдап мінер ме екеміз», «Жау қашырар ма екеміз», «Мұртымыз өрге шаншылып, Бұран да сөйлер ме екеміз», «Атағым жұртқа білінсе», «Қырақ жерге қырық шатыр тігіп, қонағымды жайғасам», «он кісіге жараса бір кісіге арнап тартқан табағым», «Тектіден текті саралап, Беглердің қызын айттырсам», «Бала бітсе тезірек, Пірлердің бітсе демінен, Шілтеннің тиіп шылауы Артылып туса өзіменен» т.б. ұлт мінезін айқындайтын тілек-сөздер арқылы).

Сонда-ақ, көшпенді қазақтың өмірге құштарлығын, жылқы, қой, көл, табиғатты тек өздерінің таза да қарапайым тіршілігін сүюді көрсететін туындылар да жыраулар шығармашылығында аз емес. «Биенің сүті сары бал, Қымыздан асқан дәм бар ма!» (Ақтамберді).

«Жалп-жалп еткен жапалақ

Аттансаң жазы түзде көрерсің.

Жапалақ ұшпас жасыл тау ...

Ағынды сулар, аймақ көл

Тасыса дөңбек келтірер ...

Арқаның құба жанына

Арыстан ойнар шарқ ұрып» [13, 60].

Әсіресе, «Жазында мал іздеген қазақтың Басы қайда қалмаған, Күлелік де ойналық, Киелік те ішелік, Мынау жалған дүние Кімдерден кейін қалмаған» деген сөз жолдары Шалкиіз-жыраудың көзқарасымен жалпы көшпенділерге тән витализм (өмірге құштарлық, дүниені, өмірді, табиғатты, тіршілікті сүю) философиясын көрсетеді. Әрине, жоғарыда атап айтқанымыздай, бұл – бұл дүниені ғана ойлап, табиғатқа табынып, жеңілтек

мінез білдіру емес, қайта, көшпенді мұсылмандарға тән, жалпы исламның өзі жақтайтын жан мен тән, о дүние мен бұ дүниені, материя мен рухты бір тұтас етіп, гармония тұрғысынан қарау, сондықтан кейбір халықтар құсап (мысалы, дәстүрлі Индия) бұ дүниеден безіп, таза мистикаға берілу – дүние-дәулетті жатсыну қазақ менталитетінде жоқ. Міне осы жырауларда айқын көрініс береді. «Қазақ ақын-жыраулары табиғат құбылыстары мен адам, қоғам дамуындағы белгілі бір ұқсастықты тауып, халыққа оның күнделікті өмірде көріп жүрген мал, жануар, өсімдік, жел т.с. – образдары арқылы философиялық, нақыл ойларын түсінікті қылып жеткізе білді. Мысалы, «Көлде жүрген қоңыр қаз Қыр қадірін не білсін, Қырда жүрген дуадақ Су қадірін не білсін! Ауылдағы жамандар Ел қадірін не білсін! Көшіп-қонып көрмеген Жер қадірін не білсін!» [20, 75]. «Көк көгершін, көгершін, Көккүтан ұшар желі үшін...»

«Арғымақ жалсыз, ер малсыз» (Бұқар).

«Ерлер жортар мал үшін» (Ақтамберді).

Қазаққа ерекше тән натуралистік бейнелер, адамды жануар, табиғатқа ұқсату да көп кездеседі. Батырды жолбарыспен, қабланмен теңеу (тұлпар, сұңқар, т.б.) («Торлаусыз өскен құлынмын» – Ақтамберді; «Жолбарыс мекен аюдай өрлігімді сұрасақ» – Жиенбет; «Сіздей жүйрік тұлпарға» – Бұқар, т.б.

Қорытынды

Жыраулар өз толғаулары арқылы қазақ халқының – бірлік пен ынтымақты, достық пен туыстық, тектілік пен кісілікті, ар-намыс, имандылық, адалдықты жоғары бағалап, қастерлі ұғымдар етіп қарағанына да куә.

Қазақтың дәстүрлі түсінігінде ер, тұлға, үлгі тұтар адам – ол тек білегінің күшіне сеніп жүрген емес, ақылы да, мәдениеті, әдеби де жарасқан, кемел адам. Жігітке «сегіз қырлы бір сырлы» болуы талабы қойылса, оның ашып айтқанда мақсаты – тек жауынгер-батыр емес, нәзік жанды ақын болу, сөзге жүйрік, өнерлі, сол сияқты адамгершілік, руханилық-моральдық жағынан да биік дәрежеде тұру деген сөз.

Өздерінің және сол замандас ұлы тұлғаларының бойынан табылған ұлт мінезінің биік сипаттарын жыраулар әлеуметтік (шын мағынасында рухани) мұрат-үлгі, атап айтқанда билеуші, халық қорғаны болатын ердің үлгісін жасауға негіз қылып алды. Жыраулар поэзиясында осы ер-азамат үлгісі, жалпы қоғам, мемлекет үлгісі, дәстүр үлгісі үлкен орын алады, айрықша суреттеледі. Осы мәселені зерттеу – өзі арнайы тақырып. Жыраулар – әулие, би, идеолог, кейде саяси билеуші, бола бергендіктен ұлтты одан әрі жетілдіруге, өмірде бой көрсетіп қалатын келенсіз құбылыстарды, болашақ

ұрпаққа қауіпті жат-мінез, әдеттерден арылу, оларды тыю, мұрат ұсыну арқылы бүкіл халықты соған қайтсе де қызықтыру, ұмтылдыру проблемасын – өздерінің азаматтық борышы есептеген. Яғни, жыраулар аруақты ұстаздар, ұлт менталитетін жетілдіріп, реттеп отырды, болашаққа сол үлгілерді мирас етті деуімізге толық негіз бар. Тіпті халық сол кезде бұзыла қоймаған болса да, ауруды болдырмау, алдын алу сияқты және де көріпкелдік қасиеттері арқасында ұлтқа басына күн туатын кездер келе жатқанын сезіп-біліп, халыққа барлық қиындылықтарға да шыдайтын қасиет, мінез, күш бітіруді дарытуға тырысады. Яғни, рухани иммунитет, ұлт жадында мәңгі жазылып қалатын белгілі бір кодтар, идеялар мен принциптерді өлең арқылы, қанатты, жаталып қалатын афоризм сөздер формасында сақтау енгізуді көздеді. Сөз күдіреті қазақ халқының ерекше қастерлейтін ұғымы болғандықтан оның жадында мәңгі сақталатыны анық.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Асан Қайғы.** Әй Жәнібек, ойласаң // Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет. Хрестоматия. – Алматы, 1993.
- 2 **Шалкиіз.** Аспанды бұлт құрсайды // Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет. Хрестоматия. – Алматы, 1993.
- 3 **Доспамбет.** Озушылар, озмаңыз... // Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет. Хрестоматия. – Алматы, 1993.
- 4 **Жиенбет.** Қол-аяғым бұғауда // Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет. Хрестоматия. – Алматы, 1993.
- 5 **Бұқар жырау.** Ай, заман-ай, заман-ай // Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет. Хрестоматия. – Алматы, 1993.
- 6 **Махамбет.** Мұнар да мұнар, мұнар күн // Екімынжылдық дала жыры. – Алматы, 2000.
- 7 **Шалкиіз.** Қара бас құспен шалдырып // Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет. Хрестоматия. – Алматы, 1993.
- 8 **Шалкиіз.** Тіленшіұлы Шалкиіз / XV–XVIII ғас. қазақ поэзиясы. – Алматы, 1982.
- 9 **Шалкиіз.** Сен алтынсың, мен пұлмын / XV–XVIII ғас. қазақ поэзиясы. – Алматы, 1982.
- 10 **Доспамбет.** ...Ағарып атқан таңдай деп / XV–XVIII ғас. қазақ поэзиясы. – Алматы, 1982.
- 11 **Қазтуған.** Бұдырайған екі шекелі // Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет. Хрестоматия. – Алматы, 1993.

- 12 **Ақтамберді**. Атадан алтау туғанның // Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет. Хрестоматия. – Алматы, 1993.
- 13 Бес ғасыр жырлайды. – Алматы: Жазушы, 1984. Т.1. – 256 б.
- 14 **Сәнік Зейнолла**. Қазақтың тұрмыс-салт білімдері. / Дайындаған Қайрат Ғабитханұлы. – Үрімші: Шырақ, 1998. 292 б.
- 15 **Бұқар Қалқаманұлы** XV–XVIII ғасырлардағы қазақ поэзиясы. – Алматы, 1982.
- 16 **Күлекеулы, Шал**. XV–XVIII ғасырлардағы қазақ поэзиясы. – Алматы, 1982.
- 17 **Марғасқа**. XV–XVIII ғасырлардағы қазақ поэзиясы. – Алматы, 1982.
- 18 **Мағауин, М.** Қобыз сарыны. – Алматы : Жазушы, 1968. – 156 б.
- 19 Алдаспан / Құр. Мағауин М. – Алматы : Жазушы, 1970. – 280 б.
- 20 Бес ғасыр жырлайды. / Құр. Мағауин М. – Алматы : Жазушы, 1981. Т.1. – 256 б.

REFERENCES

- 1 **Asan Kajry**. Әj Zhәnibek, ojlasaң [Hey Janibek, if you think about it] // Қазақ handyғу дәуіріндегі әдебиет. Hrestomatija. – Алматы, 1993.
- 2 **Shalkiiz**. Aspandy bұlt qұrsajdy [The sky is covered with clouds] // Қазақ handyғу дәуіріндегі әдебиет. Hrestomatija. – Алматы, 1993.
- 3 **Dospambet**. Ozushylar, ozmaңыз... [Go ahead, don't go ahead...] // Қазақ handyғу дәуіріндегі әдебиет. Hrestomatija. – Алматы, 1993.
- 4 **Zhiembet**. Qol-ajaғym bұғаuda [My hands and feet are tied] // Қазақ handyғу дәуіріндегі әдебиет. Hrestomatija. – Алматы, 1993.
- 5 **Bұқар zhyrau**. Aj, zamaн-aj, zamaн-aj [Moon, moon-moon, moon-moon] // Қазақ handyғу дәуіріндегі әдебиет. Hrestomatija. – Алматы, 1993.
- 6 **Mahambet**. Mұnar da mұnar, mұnar kyn [The tower is the tower, the tower is the sun] // Ekimynzhylдық dala zhyru. – Алматы, 2000.
- 7 **Shalkiiz**. Qara bas kұспен shaldyғyp [Hanging with a black-headed bird] // Қазақ handyғу дәуіріндегі әдебиет. Hrestomatija. – Алматы, 1993.
- 8 **Shalkiiz**. Tilenshiyly Shalkiiz [Tilenshiuly Shalkiiz] / XV–XVIII ғас. қазақ pojezijasy. – Алматы, 1982.
- 9 **Shalkiiz**. Sen altynsuң, men pұlmyn [You are gold, I am money] / XV–XVIII ғас. қазақ pojezijasy. – Алматы, 1982.
- 10 **Dospambet**. ...Aғaғyp atқаn таңдаj dep [... As a pale palate] / XV–XVIII ғас. қазақ pojezijasy. – Алматы, 1982.
- 11 **Kazturaн**. Bұdyraјғаn eki shekeli [Two shekels] // Қазақ handyғу дәуіріндегі әдебиет. Hrestomatija. – Алматы, 1993.

- 12 **Aqtamberdi**. Atadan altau tuғannуң [Six children from grandfather] // Қазақ handyғу дәуіріндегі әдебиет. Hrestomatija. – Алматы, 1993.
- 13 Бес ғасыр zhyrlajdy [Five centuries sing]. – Алматы: Zhazushy, 1984. Т.1. – 256 б.
- 14 **Sәnik Zejnolla**. Қазақтың тұрмыс-салт bilimderi [Knowledge of Kazakh lifestyle] / Dajyндаған Qajrat Fabithanұly. – Yrimshi: Shyraқ, 1998. 292 б.
- 15 **Bұқар Kalkamanұly**. XV–XVIII ғасырлардағы қазақ pojezijasy [Kazakh poetry of the XV–XVIII centuries]. – Алматы, 1982.
- 16 **Kұlekeyly, Shal**. XV–XVIII ғасырлардағы қазақ pojezijasy [Kazakh poetry of the XV–XVIII centuries]. – Алматы, 1982.
- 17 **Marғaska**. XV–XVIII ғасырлардағы қазақ pojezijasy [Kazakh poetry of the XV–XVIII centuries]. – Алматы, 1982.
- 18 **Marauin, M.** Qobyz saryny [Kobyz village]. – Алматы: Zhazushy, 1968. – 156 б.
- 19 Aldaspan [Aldaspan] / Құр. Maғauin M. – Алматы: Zhazushy, 1970. – 280 б.
- 20 Бес ғасыр zhyrlajdy [Five centuries sing] / Құр. Maғauin M. – Алматы: Zhazushy, 1981. Т.1. – 256 б.

Материал баспаға 26.09.22 түсті.

А. Ж. Кудабаяев¹, Б. С. Кудабаяева²

¹Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар

²Павлодарский областной историко-краеведческий музей
имени Г. Н. Потанина,
Республика Казахстан, г. Павлодар
Материал поступил в редакцию 26.09.22.

ДРЕВНЕЕ НАСЛЕДИЕ НЕПОКОЛЕБИМОЕ ДРЕВО КУЛЬТУРЫ КОЧЕВНИКОВ

На сегодняшний день известно, что казахский менталитет и кочевническое мировоззрение всесторонне и глубоко рассматриваются в западной философии в настоящее время. Например, номадология, развивающаяся в рамках постмодернизма, особое внимание уделяет кочевому языку (менталитету). Сущность нашего народа, дыхание жизни ярко отражено в поэзии долины, принадлежащих к развитому типу кочевой цивилизации. Видно, что наряду с дидактико-

философскими размышлениями, способными раскрыть общественно-социальную и историческую природу отдельных периодов, поэты слова гармонично воспевают темы нравственности, этики, нравственности применительно к различным условиям человеческой жизни. и выполнить образовательную задачу в стране.

Благодаря становлению независимой страны появилась возможность пересмотреть и дифференцировать историю казахского народа, сделать точные и справедливые выводы. Понятно, что наши историки объективно предоставили некоторые исторические работы в этой области. В качестве важной власти этой истории, пусть даже самого молодого, начавшего выходить еще вчера, история казахской философии, место в ней кочевников представляется особенным и интересным. Сегодня в философской литературе существуют разные мнения о том, какая философия близка казахскому народу. В данной статье мы верим, что самобытность казахского народа, философская глубина произведений поэтов и поэтов окажут положительное влияние на сознание будущих поколений.

Ключевые слова: Героизм, героизм, кочевники, долины, мировоззрение, менталитет, философия, традиция, концепция, творчество, век, ханская эпоха, ценность, цивилизация.

A. Zh. Kudabayev¹, B. S. Kudabayeva²

¹Toraighyrov University,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar

²Pavlodar Regional Historical and

Local History Museum named after G. N. Potanin,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar

Material received on 26.09.22.

ANCIENT HERITAGE UNSHAKABLE TREE CULTURE OF NOMADS

Today it is known that the Kazakh mentality and nomadic worldview are comprehensively and deeply considered in Western philosophy at the present time. For example, nomadology, developing within the framework of postmodernism, pays special attention to the nomadic language (mentality). The essence of our people, the breath of life is vividly reflected in the poetry of the valleys, belonging to the developed type of nomadic civilization. It is evident that along with didactic and philosophical reflections capable

of revealing the socio-social and historical nature of individual periods, poets of the word harmoniously sing the themes of morality, ethics, and morality in relation to various conditions of human life. and fulfill the educational task in the country.

Thanks to the establishment of an independent country, it became possible to review and differentiate the history of the Kazakh people, to make accurate and fair conclusions. It is clear that our historians have objectively provided some historical works in this area. As an important authority of this history, even the youngest, which began to appear yesterday, the history of Kazakh philosophy, the place of nomads in it seems special and interesting. Today in philosophical literature there are different opinions about what philosophy is close to the Kazakh people.

In this article we believe that the originality of the Kazakh people, the philosophical depth of the works of poets and poets will have a positive impact on the consciousness of future generations.

Keywords: Heroism, heroism, nomads, valleys, worldview, mentality, philosophy, tradition, concept, creativity, century, khan era, value, civilization.

«ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ

МРНТИ 02.15.99

<https://doi.org/10.48081/MCBV6116>**Л. Ж. Жумашева**Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар**ЗАДАЧА МОДЕРНИЗАЦИИ КАЗАХСТАНСКОГО
ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ**

Статья посвящена философскому осмыслению задачи модернизации казахстанского общественного сознания как одной из подзадач Третьей модернизации казахстанского общества. В данной работе анализируется специфика общественного сознания как предмета модернизации. Отмечается, что процесс его модернизации не может для получения должного эффекта подвергаться влиянию сверху (как, например, при технологии манипулирования сознанием). Должный эффект достигим лишь при ненавязчивом и диалогическом подходе к носителям сознания, в частности к каждому индивиду в своих непосредственных и опосредствованных взаимоотношениях с другими людьми-субъектами. Именно посредством общения в каждой из социокультурных сфер и должна осуществляться модернизация казахстанского общественного сознания. Также необходимы и практические действия; модернизация сознания должна поддерживаться – как минимум – экономической и политической модернизацией. В статье отмечается, что с обретением Казахстаном государственной независимости и переходом на курс рыночной экономики, демократическое устройство общества и правовое государство в страну проникли некоторые идеи и веяния, которые не стоят включения их в модернизированное казахстанское общественное сознание. В статье задача модернизации казахстанского общественного сознания проанализирована на примере исторического, этического и правового сознания.

Ключевые слова: модернизация, общественное сознание, манипуляция сознанием, диалогический подход, историческое сознание, этическое сознание, правосознание.

Введение

В 2017 г. Первый Президент Республики Казахстан объявил о начале Третьей модернизации. Среди основных подзадач её он назвал модернизацию казахстанского общественного сознания и определил её основные направления. В связи с этим встают вопросы философского характера: что такое модернизация сознания, какими способами она должна осуществляться, всё ли подлежит модернизации, и другие. Настоящая статья предпринимает попытку ответить на эти вопросы.

Материалы и методы

В работе над статьёй применены некоторые хорошо зарекомендовавшие себя методы – такие, как системный подход, принцип целостности, сравнительный анализ и др. Они помогли держать предмет исследования в его системно организованном целом и не отвлекаться на частности.

Результаты и обсуждение

С обретением Казахстаном государственной независимости и его переходом к рыночной экономике, демократической организации общества и правовому характеру государственного устройства в Казахстан, как и в другие постсоветские суверенные государства, проникли отношения вещной зависимости, индивидуализм и узаконенное расслоение населения вне зависимости от этнической принадлежности на сверхбогатых (так называемых «олигархов»), богатых, людей среднего достатка, бедных и нищих, находящихся ниже черты бедности. Повлияло это на изменение общественного и индивидуального сознания? Однозначно да, и повлияло в худшую сторону. Не вдаваясь в детали, отметим лишь то, что данное сознание перестало быть единым, органическим целым. Тот слой населения, который охватывает поколения от довоенного и вплоть до родившихся до середины 1990-х и не вошедший в разряд богатых и сверхбогатых, в своём сознании остался на уровне советского сознания. Его сознание (точнее – его схематизм) не нуждается в какой-либо модернизации. И именно на этом поколении базируется благополучие и Казахстана и благополучие тех бывших союзных республик Советского Союза, которые не «продались» полностью Западу, как государства Прибалтики и др.

Модернизация общественного и индивидуального сознания есть не что иное, как форма и аспект общей модернизации. Но если модернизация экономики – феномен практический, состоящий в применении заимствованных или же самостоятельно выработанных технологий к трансформации производственных отношений, системы организации труда и т. д., а, скажем, модернизация политики является изменением отношения государства и его органов к внутригосударственным реалиям и к другим

государствам, то с модернизацией сознания дело обстоит иначе. Сам процесс этой модернизации – процесс длительный и не дающий быстрого и однозначного эффекта. Все традиционалистские общества базировались на системе веками выработанных и автоматически срабатывающих разной формы отношений личной зависимости. Данная система общественных отношений формирует общностные ценности, нормы и императивы.

Каким образом должна осуществляться модернизация общественного и индивидуального сознания? Сознание – не вещь, на него нельзя воздействовать по логике «субъект – объект». Надлежащей модернизации нельзя достичь, если правительство будет спускать сверху вниз разного рода директивы, указы, постановления и т. п. На этом пути можно получить обратный эффект. Так, например, обстоит в последние десятилетия в Советском Союзе. Лозунги, призывы партии к народу, всевозможные постановления не вызвали должного эффекта, так как народ изверился в этих идеях, обещаниях и т. д. В своё время К. Маркс описывал подобную ситуацию в Германии, упоминая, что правительство слышит только свой собственный голос и поддерживает в себе этот самообман, также требует и от народа, чтобы он поддерживал этот самообман. Народ реагирует по-разному. Кто-то впадает в политическое суеверие, кто-то в политическое неверие, либо, живут только своей частной жизнью [1, с. 69].

Существуют технологии манипулирования сознанием. Манипуляция (манипулирование) сознанием представляет собой влияние на него. Однако не всякое влияние на сознание является его манипуляцией. Положительное влияние, во-первых, осуществляется по логике субъект-субъектного отношения, во-вторых, его целью является расширение и углубление сознания людей, на которых оно направлено. Само это влияние предстаёт как способ такого расширения и углубления; оно есть средство, а не цель. Манипуляция же сознанием, во-первых, осуществляется по логике субъект-объектного отношения, во-вторых, его целью является такое изменение сознания объекта влияния, которое выгодно и желательно субъекту манипуляции. Иначе говоря, манипуляция осуществляется по логике хитрости, по логике отношения полезности, или использования.

Манипуляция сознанием фактически является его демодернизацией, если вслед за Н. А. Назарбаевым считать модернизацией его улучшение. Следовательно, в процессе модернизации казахстанского общественного сознания должны быть применены иные методы и технологии. Лобовые методы исключаются. Необходимо не монологическое, а диалогическое отношение к людям, как каждому человеку. Ведь не общество как целое, не группа, не нация и т. п. являются действительными субъектами, а

только каждый индивид, но не как изолированная особь, а как индивид в своей деятельности и в своих непосредственных и опосредствованных взаимоотношениях с другими людьми-субъектами. Другой человек тоже есть «Я» и для себя, и для других, он никогда не может быть объектом наподобие мёртвой вещи. Как отмечает М. М. Бахтин, для полного познания и раскрытия личности необходим диалогический подход [2, с. 324].

Модернизация посредством диалогического отношения к сознанию каждого индивида – вот тот путь, каким должна осуществляться модернизация казахстанского общественного сознания. А диалогическое отношение есть отношение общения, то есть феномена, отвечающего сущности человека. М. М. Бахтин пишет о внутреннем и внешнем самобытии человека, которое и есть общение [2, с. 312]. Именно посредством общения в каждой из социокультурных сфер и должна осуществляться модернизация казахстанского общественного сознания. Каналами осуществления его модернизации должны в первую очередь стать система образования, особенно среднего; вся система культурных мероприятий; вся зарубежная кино- и видеопродукция, вся поступающая в страну литература (детская, художественная, научная и научно-популярная), должны быть протестированы на предмет наличия в них таких идей и сюжетов, которые враждебны цели и смыслу модернизации казахстанского общественного сознания. Для специалистов разного уровня, разумеется, никаких ограничений и тем более запретов не должно быть.

Но модернизация общественного сознания не должна сводиться только к влиянию на него (пусть и диалогического) средствами самого же сознания. Необходимы и практические действия; модернизация сознания должна поддерживаться также и – как минимум – экономической и политической модернизацией. Вот Н. А. Назарбаев говорит о формировании нового казахстанского патриотизма. Но если, к примеру, в стране имеет место немыслимое расслоение на сверхбогатых и сверхбедных, если страну захлестнула невиданная коррупция и т. п., то патриотические унастроения у народа трудно стимулировать. В Казахстане в этом отношении ситуация сравнительно терпимая, но шаги в направлении её дальнейшего улучшения делать совершенно необходимо.

Модернизация означает приведение к современности, или осовременивание. Но на какую современность необходимо равняться? В нынешней современности имеется много чего, что не следует брать за образец. А. Сагикзы отмечает, что сущность модернизации сознания формируется в соответствии не со всякими явлениями и тенденциями

нынешней современности, и по сути, должна означать нечто большее, чем просто интеграцию к современным условиям мира [3, с. 411].

В Советском Союзе тоже проводилась модернизация сознания и тоже имели место попытки его манипулированием. Но эта модернизация и эти манипуляции не затрагивали мировоззренческие константы, ценностные ориентации. Некоторые универсалии этого сознания наполнялись новым («социалистическим») содержанием, но при этом не рушилось то основание, которое было выработано столетиями назад как в казахском и русском, так и в других этносах, населяющих Казахстан. Не были разрушены ценности сотрудничества, доверия, взаимного приятия друг друга вне зависимости от этнической и прочей принадлежности. Ведь это не вымысел, что людей прежде всего интересовало не то, какой национальности человек, а насколько он порядочный, честный, трудолюбивый и т. д. Вот эти атрибуты казахстанского общественного сознания необходимо не только сохранять, но и совершенствовать.

Но вот поколение людей, вступивших в сознательную жизнь в начале 1990-х, и те поколения, которые стали формироваться в последующие годы, являются уже носителями такого сознания, которое является прямо противоположным по своей тональности традиционному сознанию народов Казахстана. Данное сознание во многом подпитывается современными информационно-коммуникационными технологиями, не говоря уже и целенаправленном манипулировании его по всевозможным каналам, в том числе и через рекламу, которая приняла сугубо капиталистические формы. Именно данное поколение и нуждается в настоящей модернизации его сознания, если под модернизацией в данном случае понимать улучшение сознания. Благодаря внедрению капитализма в Казахстан проникло то массовое сознание, которое сформировалось в западном мире. В этом сознании ценности фактически подменены полезностями, для него характерен культ денег, которые желательно получить немедленно, не прилагая никаких серьёзных усилий. Этим, к примеру, объясняется безудержное распространение такого феномена, как блогерство. И дело, конечно, не в самих блогерах (они просто зарабатывают деньги доступным им способом); дело в тех, кто с удовольствием платит им. Для представителей этого поколения императив иметь и казаться предпочтительнее императива быть. Не случайно представители этого поколения часами погружены в виртуальную реальность, в границах которой они коммуницируют друг с другом не как живые индивиды, а как виртуальные аватары. Это так называемое «поколение селфи» (см. [4]), или «цифровое поколение» (см.: [5]). В нынешних условиях модернизация казахстанского общественного

и индивидуального сознания не должна осуществляться по логике некритического заимствования образцов, ценностей и идеалов того сознания, которое культивируется сегодня в ведущих капиталистических странах мира – Западной Европы и США.

Становится ясным, что важно не просто «осовременивать» сознание, но сделать его глубже, шире, выше, т. е. привести в соответствие с теми требованиями, которые стоят сегодня перед Республикой Казахстан. Поэтому становится совершенно очевидной необходимость образования и воспитания в самом широком и глубоком смысле (включая воспитание духовно-чувственных начал в человеке, формирование мировоззрения и культуры мышления, в том числе через философию). Современная задача модернизации сознания – научить и научиться людям гармонично взаимодействовать далеко не только и не просто с вещами, но в первую очередь с людьми. Проблема контакта, диалога и взаимопонимания – главная практическая проблема и задача сегодняшнего и завтрашнего дня.

Задача модернизации казахстанского общественного сознания не является простой и для своего решения требует особого подхода к ней, к которому относится выработка адекватной модели этой модернизации. Прежде всего необходимо иметь в виду, что при этом понимается общественное сознание в его целом, сознание всего казахстанского общества без разделения на казахов и неказахов, на верующих и неверующих, богатых и бедных. Данная модель может представлять собой комплекс мероприятий, направленных именно на трансформацию казахстанского общественного сознания в направлении осознания каждым гражданином поставленных перед ним государством задач и готовностью участия в их решении. Но чтобы разработать эту модель, необходимо иметь перед мысленным взором картину современного казахстанского сознания и не только готовую картину, а и то, как она формировалась.

Казахстанское общественное сознание – это не сознание того или иного этноса, какое бы место он ни занимал в казахстанском социуме. По каким-то параметрам общее сознание казахского (как государствообразующего) этноса может, да и должно отличаться от общего сознания русского (как второго по численности) этноса, основополагающие атрибуты казахстанского общественного сознания должны быть общими, едиными. И именно в направлении достижения этого единства должна осуществляться модернизация общественного сознания. Модернизация эта, конечно, должна быть всецело процессом совершенствования сознания. Однако как отметил Н. А. Назарбаев, для эффективной модернизации необходимо чтобы ряд

архаических и не вписывающихся в глобальный мир привычек и пристрастий оставались в прошлом [6, с. 35].

Мы в настоящей статье, конечно, не можем охватить все уровни и формы общественного сознания. Коснёмся лишь некоторых форм общественного сознания. Начнём с исторического сознания. Приведём несколько суждений об историческом сознании. «Историческое сознание, – пишет А. А. Хамидов, – есть одна из форм общественного сознания, а также аспект индивидуального сознания, содержанием которого является человеческая история. <...> Историческое сознание со времени распада Архаики существует в двух более или менее явно выраженных формах, являющихся вместе с тем и его уровнями. Во-первых, это специализированное историческое сознание, которое является продуктом и процессом рефлексии над историческим процессом. Это – историческая наука в собственном смысле этого понятия. <...> Существует также уровень неспециализированного, или обыденного, исторического сознания. Оно присуще всем членам общества» [7, с. 60, 61]. «Представляя срез общественного сознания, – пишут А. Ш. Мирзабекова и З. Н. Исмагамбетова, – историческое сознание является универсальным общественным феноменом. Оно образует необходимый аспект каждой формы общественного сознания: искусства, морали, науки, религии, политического и правового сознания» [8, с. 235–236].

Сегодня историческое сознание казахстанцев, как никогда, должно быть на высоте. Оно должно быть не просто объективным, но критическим. Ведь в последние десятилетия в мировом информационном пространстве стали распространяться фейки на исторические темы. Ставшие суверенными государствами бывшие союзные республики стали переписывать свои истории, вследствие чего появился такой феномен, который И. Б. Орлова назвала «этническим историзмом». Она пишет, что определенные аспекты, отступают на периферию, а на первый выходят этнические факторы. Стало считаться, например, что только «национальный» историк может создать реальную историю своей страны. При этом «национальный» трактуется как «этнически свой».

Тенденция этнизации сливается с политизацией истории. Скажем откровенно: «новые» истории на постсоветском пространстве конструируются с заранее заданной политической целью при помощи определённым образом отобранной информации, влияющей на массовое сознание» [9, с. 126]. Общим для всех этнических историй является, прежде всего, «пересмотр галереи великих личностей и памятных дат; ...героизация собственного прошлого, «удревнение» своей истории и поиск корней среди древних цивилизаций» [9, с. 126–127]. Все постсоветские государства «переболели» этническим

историзмом, одни больше, другие короче. Казахская историческая наука освободилась от него в течение нескольких лет.

Н. А. Назарбаев отмечал, что «система исторических знаний впитывалась с раннего детства в силу постоянного, пронизывающего сознание и психику рядового кочевника потока исторических, культурных событий. Массовый человек казахской степи имел панорамное историческое сознание, ибо его память, натренированная с детства колоссальными массивами устно передаваемого знания, удерживала огромные исторические пласты и представляла себе их зримо. Понимание и знание народа рождалось из личностного её переживания. <...> Рядовой степняк был накрепко «впаян» в историю казахского народа. Он всегда мыслил себя как органичный элемент общей истории народа» [10, с. 29]. Модернизация казахского исторического сознания должна состоять в его очищении от всех квазиисторических «вкраплений», если таковые всё ещё имеются, – и из специализированного, и из массового.

Ещё мы рассмотрим этическое сознание отчасти в его соотношении с правосознанием. Этика в данном случае понимается «не как некая наука или раздел философии, а как форма жизненной практики...» [3, с. 425]. Этика, как и право, является формой нормативной регуляции. О. Г. Дробницкий пишет, что основополагающей категорией, вычленяющей сущность морали, является нормативная регуляция [11, с. 232]. Нормативная регуляция есть тот способ, каким общество сплачивает своих индивидов и подчиняет их жизнедеятельность задаче сохранения общественного целого, трансляции опыта от поколения к поколению и противостояния силам природы и враждебным племенам. Исторически «нормативная регуляция первоначально выступает как нечто внешнее, принудительное, лишь затем «овнутряемое» или реализующееся в новом взаимодействии индивидов...» [11, с. 239].

Этика формируется на заре человеческой истории, право возникает уже при разложении архаического общества, с появлением государства. Можно сказать, этика регулирует жизнь людей с позиций общества, право же – лишь с позиций государства. Этические нормы вырабатываются и корректируются в самой жизни; юридические нормы представляют собой институциональные феномены. Эти «нормы создаются деятельностью особых институтов, обладающих на то особыми прерогативами. Специальные учреждения и проводят нормативные требования в жизнь – поддерживают их своей властью и влиянием, контролируют их выполнение и осуществляют санкции» [11, с. 257]. Эти нормы являются не чем иным как требованиями, предъявляемыми к индивидам и группам индивидов. «И сами институциональные требования имеют статутарный («официальный», как иногда говорят) характер. Они

всегда фиксируются в виде эксплицитно и однозначно выраженных вербальных формул, чаще всего писанных, имеющих силу и значение документа, и исполняются в строгом соответствии с этими формулами. Поэтому и способ обоснования таких требований может быть формализован в строго соблюдаемую процедуру...» [11, с. 258] О. Г. Дробницкий делает выводы о том, что такие требования и нормы пребывают в своей особой экзистенции, где функции регуляции вынесены в особую область деятельности специальных учреждений и лиц [11, с. 258].

Но в силу того, что в этих условиях общество оказалось дифференцированным, образованным разными группами, кланами, классами и т. д., то этика расщепляется на два типа – на нравственность и мораль. «Нравственность связана с потенциальной универсальностью человека как трансцендирующего бесконечного существа, и потому её принципы безусловны, безговорочны и всеобщы.

Мораль связана с актуальной ограниченностью человека как члена той или иной социальной группы в их наличном бытии и представляет собою конечную систему норм и правил. Она есть нравственность, приспособленная к сохранению данного социального организма, нравственность «с оговорками», ограничениями. Она не общечеловеческая, а всегда групповая (сословная, классовая, национальная и т. д.)» [12, с. 78]. Право, как таковое регулирует и регламентирует те действия и поведения людей, которые уже не поддаются этической регуляции. Но оно постоянно претендует на расширение своей юрисдикции. Но это его расширение является сужением той сферы, которая регулируется этикой – если и не нравственностью, то моралью. И, как отмечает А. А. Хамидов, экспансия области права означает о нездоровом общественном положении [13, с. 117].

Следовательно, модернизация казахстанского общественного сознания должна вестись в направлении такого изменения казахстанской действительности, чтобы в ней с объективной необходимостью правовое регулирование всё больше уступало прерогатив этическому регулированию. Р. С. Сартаева пишет, что в обществе этические аспекты по сути дела не оставляют свободы выбора в дихотомии «нравственное – безнравственное» и становятся первостепенными. В науке этическая экспертиза является незаменимым условием научной рациональности. Без этической экспертизы сегодня невозможна реализация ни одного проекта общественного развития. Поэтому в современном мире речь идёт о создании Новой этики [14, с. 293]. А А. Сагикызы пишет, что основой модернизированных общественных отношений являются этические и общие ценностные ориентации. Этика

обязана присутствовать во всех основных сферах жизнедеятельности, таких как право, наука, политика и т. д.

Следовательно, субъект модернизированного сознания – это человек, чьё мировоззрение является открытой целостностью, которая не просто ориентирует его в Мире, но которая постоянно делается для него предметом его критической рефлексии. То же относится к его ценностям, идеалам, императивам, принципам. Для него «верность своим принципам и нормам не существует вне и безотносительно самих принципов и норм» [15, с. 142]. Но такое сознание вырабатывается весьма нелегко. Его невозможно преподнести индивиду в готовом виде. Он должен его выработать сам. В реальной жизнедеятельности и, конечно, в процессе образования и воспитания, лишь бы это образование соответствовало задачам его выработки. Кроме того, необходима концепция оптимальной модернизации общественного и индивидуального сознания.

Выводы

В статье предпринята попытка философского осмысления задачи модернизации казахстанского общественного сознания, поставленной Первым Президентом Республики Казахстан. Модернизация при этом понимается Президентом и автором настоящей статьи как улучшение сознания казахстанского народа. Понятие модернизации в данном случае не тождественно понятию осовременивания, ибо нынешняя современность такова, что не всё в ней заслуживает того, чтобы его считать достойным принятия. Показано, что модернизация сознания – непростая задача и требует для своего решения диалогического подхода. В статье модернизация казахстанского общественного сознания продемонстрирована на примере исторического, этического и правового сознания.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Маркс, К.** Дебаты шестого рейнского ландтага. (Статья первая). Дебаты о свободе печати и об опубликовании протоколов сословного собрания //Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Изд. 2-е. – Т. 1. – М. : Политиздат, 1955. – С. 30–84.

2 **Бахтин, М. М.** К переработке книги о Достоевском //Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М. : «Искусство», 1979. – С. 308–326.

3 **Сагикызы, А.** Некоторые аспекты проблемы трансформации (модернизации) казахстанского общественного сознания //Сознание и общество: время трансформаций. (Философский анализ). – Алматы : ИФПР КН МОН РК, 2020. – С. 407–439.

4 **Твендж, Дж. М.** Поколение селфи. Кто такие миллениалы и как найти с ними общий язык. – М. : Эксмо, 2018. – 336 с.

5 **Ершова, Р. В.** Цифровое поколение: между мифом и реальностью // Философские науки. – 2019. – Т. 62. – № 2. – С. 96–108.

6 **Назарбаев, Н.** Взгляд в будущее : модернизация общественного сознания // Назарбаев Н. Болашаққа бағдар : рухани жаңғырау. – С. 29–53. – Режим доступа: C:/Users/hp/Desktop/Текст-статья-взгляд-в-будущее-брошюра.pdf

7 **Хамидов, А. А.** Феномен исторического сознания // Сборник материалов Международного круглого стола «Новая глобальная реальность и проблемы модернизации исторического сознания» в рамках реализации идей, изложенных в Послании Первого Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» и статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». – Алматы : ИФПР КН МОН РК, 2019. – С. 60–76.

8 **Мирзабекова, А. Ш., Исмагамбетова, З. Н.** Перипетии исторического сознания казахов: переоценка ценностей в контексте «Рухани жаңғыру» // Сборник материалов Международного круглого стола «Новая глобальная реальность и проблемы модернизации исторического сознания» в рамках реализации идей, изложенных в Послании Первого Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» и статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». – Алматы : ИФПР КН МОН РК, 2019. – С. 234–244.

9 **Орлова, Н. Б.** Этноизация исторического знания в постсоветских государствах // Социс. – 2009. – № 10. – С. 126–135.

10 **Назарбаев, Н. А.** В потоке истории. – Алматы: Атамұра, 1999. – 294 с.

11 **Дробницкий О. Г.** Понятие морали. Историко-критический очерк. – М. : Наука, 1974. – 388 с.

12 **Арсеньев, А. С.** Проблема цели в воспитании и образовании. Научное образование и нравственное воспитание // Философско-педагогические проблемы развития образования. – М. : Педагогика, 1981. – С. 73–96.

13 **Хамидов, А. А.** Человек и Мир Человека в этическом и юридическом измерениях // Проблемы духовного развития. Сборник научных статей, посвящённых памяти профессора К. Ш. Шулембаева. – Алматы : Ақыл кітабы, 1999. – С. 114–123.

14 **Сартаева, Р. С.** Модернизация общественного сознания этический дискурс // «Новые горизонты современного гуманитарного знания и науки в свете модернизации исторического сознания». – Сборник материалов

Международной научно-практической конференции. – Алматы : ИФПР КН МОН РК, 2018. – С. 291–298.

15 **Батищев Г. С.** Деятельностная сущность человека как философский принцип // Проблема человека в современной философии. – М. : Наука, 1969. – С. 73–144.

REFERENCES

1 **Marks, K.** Debaty shestogo rejnskogo landtaga. (Stat'ya pervaya). Debaty o svobode pečhati i ob opublikovanii protokolov soslovnogo sobraniya // Marks K. & Engels F. Sochineniya. – Izd. 2-e. – T. 1. – М. : Politizdat, 1955. – S. 30–84.

2 **Bahtin, M. M.** K pererabotke knigi o Dostoevskom // Bahtin M. M. Estetika slovesnogo tvorčestva. – М. : «Iskusstvo», 1979. – S. 308–326.

3 **Sagikyzy, A.** Nekotorye aspekty problemy transformacii (modernizacii) kazahstanskogo obshchestvennogo soznaniya // Soznanie i obshchestvo: vremya transformacij. (Filosofskij analiz). – Алматы : IFPR KN MON RK, 2020. – S. 407–439.

4 **Tvendzh, Dzh. M.** Pokolenie selfi. Kto takie millenialy i kak najti s nimi obshchij yazyk. – М. : Eksmo, 2018. – 336 s.

5 **Ershova, R. V.** Cifrovoe pokolenie: mezhdru mifom i real'nost'yu // Filosofskie nauki. – 2019. – Т. 62. – № 2. – S. 96–108.

6 **Nazarbaev, N.** Vzglyad v budushchee: modernizaciya obshchestvennogo soznaniya // Nazarbaev N. Bolashakka bardar: ruhani zhanгыrau. – S. 29–53. – Rezhim dostupa: C:/Users/hp/Desktop/Tekst-stat'i-vzglyad-v-budushchee-broshyura.pdf

7 **Hamidov, A. A.** Fenomen istoricheskogo soznaniya // Sbornik materialov Mezhdunarodnogo kruglogo stola «Novaya global'naya real'nost' i problemy modernizacii istoricheskogo soznaniya» v ramkah realizacii idej, izlozhennyh v Poslanii Pervogo Prezidenta Respubliki Kazahstan narodu Kazahstana «Tret'ya modernizaciya Kazahstana: global'naya konkurentosposobnost'» i stat'e «Vzglyad v budushchee: modernizaciya obshchestvennogo soznaniya». – Алматы : IFPR KN MON RK, 2019. – S. 60–76.

8 **Mirzabekova, A. Sh., Ismagambetova, Z. N.** Peripetii istoricheskogo soznaniya kazahov: pereocenka cennostej v kontekste «Ruhani zhanгыrau» // Sbornik materialov Mezhdunarodnogo kruglogo stola «Novaya global'naya real'nost' i problemy modernizacii istoricheskogo soznaniya» v ramkah realizacii idej, izlozhennyh v Poslanii Pervogo Prezidenta Respubliki Kazahstan narodu Kazahstana «Tret'ya modernizaciya Kazahstana: global'naya konkurentosposobnost'» i stat'e «Vzglyad v budushchee: modernizaciya obshchestvennogo soznaniya». – Алматы : IFPR KN MON RK, 2019. – S. 234–244.

9 **Orlova, N. B.** Etnizaciya istoricheskogo znaniya v postsovetiskih gosudarstvakh //Socis. – 2009. – № 10. – S. 126–135.

10 **Nazarbaev, N. A.** V potoke istorii. – Almaty : Atamyrta, 1999. – 294 s.

11 **Drobnickij, O. G.** Ponyatie morali. Istoriko-kriticheskij ocherk. – M. : Nauka, 1974. – 388 s.

12 **Arsen'ev, A. S.** Problema celi v vospitanii i obrazovanii. Nauchnoe obrazovanie i нравственное воспитание //Filosofsko-pedagogicheskie problemy razvitiya obrazovaniya. – M. : Pedagogika, 1981. – S. 73–96.

13 **Hamidov, A. A.** Chelovek i Mir Cheloveka v eticheskom i yuridicheskom izmereniyah //Problemy duhovnogo razvitiya. Sbornik nauchnyh statej, posvyashchyonnyh pamyati professora K. Sh. Shulembaeva. – Almaty : Akyl kitabı, 1999. – S. 114–123

14 **Sartaeva, R. S.** Modernizaciya obshchestvennogo soznaniya eticheskij diskurs //«Novye gorizonty sovremennogo gumanitarnogo znaniya i nauki v svete modernizacii istoricheskogo soznaniya». – Sbornik materialov Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – Almaty : IFPR KN MON RK, 2018. – S. 291–298.

15 **Batishchev, G. S.** Deyatel'nostnaya sushchnost' cheloveka kak filosofskij princip //Problema cheloveka v sovremennoj filosofii. – M. : Nauka, 1969. – S. 73–144.

Материал поступил в редакцию 26.09.22.

Л. Ж. Жумашева

Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал баспаға 26.09.22 түсті.

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМДЫҚ САНАСЫН ЖАҢҒЫРТУ МІНДЕТІ

Мақала қазақстандық қоғамды Үшінші жаңғыртудың міндеттерінің бірі ретінде қазақстандық қоғамдық сананы жаңғырту міндетін философиялық тұрғыдан түсінуге арналған. Бұл жұмыста қоғамдық сананың модернизация пәні ретіндегі ерекшелігі талданады. Оны модернизациялау процесі тиісті әсер алу үшін жоғарыдан әсер ете алмайтындығы атап өтілді (мысалы, сананы манипуляциялау технологиясындағыдай). Тиісті әсерге сана тасымалдаушыларға, атап айтқанда, басқа адамдармен- субъектілермен тікелей және жанама қарым-қатынастарындағы

әрбір адамға интрузивті емес және диалогтық көзқараспен ғана қол жеткізуге болады. Әлеуметтік-мәдени салалардың әрқайсысында қарым-қатынас арқылы қазақстандық қоғамдық сананы жаңғырту жүзеге асырылуы тиіс. Практикалық іс – әрекеттер де қажет; сананы модернизациялау, ең болмағанда, экономикалық және саяси модернизациямен қамтамасыз етілуі керек. Мақалада Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздікке қол жеткізуімен және нарықтық экономика бағытына көшуімен қоғамның демократиялық құрылымы мен құқықтық мемлекет елге кейбір идеялар мен тенденциялар еніп, оларды жаңартылған қазақстандық қоғамдық санаға енгізуге тұрарлық емес екендігі атап өтілді. Мақалада қазақстандық қоғамдық сананы жаңғырту міндеті тарихи, этикалық және құқықтық сана мысалында талданған.

Кілтті сөздер: модернизация, қоғамдық сана, сананы манипуляциялау, диалогтық көзқарас, тарихи сана, этикалық сана, құқықтық сана.

L. Zh. Zhumasheva

Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 26.09.22.

THE TASK OF MODERNIZING THE KAZAKHSTAN PUBLIC CONSCIOUSNESS

The article is devoted to the philosophical understanding of the task of modernization of the Kazakhstan public consciousness as one of the subtasks of the Third Modernization of the Kazakhstan society. This paper analyzes the specifics of public consciousness as a subject of modernization. It is noted that the process of its modernization cannot be influenced from above in order to obtain the proper effect (as, for example, with the technology of manipulating consciousness). The proper effect is achievable only with an unobtrusive and dialogical approach to the carriers of consciousness, in particular to each individual in their direct and indirect relationships with other human subjects. It is through communication in each of the socio-cultural spheres that the modernization of Kazakhstan's public consciousness should be carried out. Practical actions are also necessary; the modernization of consciousness must be supported – at least – by economic and political modernization. The article

notes that with the acquisition of state independence by Kazakhstan and the transition to a market economy, a democratic structure of society and a rule of law, some ideas and trends have penetrated into the country that are not worth including them in the modernized Kazakh public consciousness. In the article, the task of modernizing Kazakhstan's public consciousness is analyzed on the example of historical, ethical and legal consciousness.

Keywords: modernization, public consciousness, manipulation of consciousness, dialogical approach, historical consciousness, ethical consciousness, legal consciousness.

МРНТИ 13.07.21

<https://doi.org/10.48081/CRBI2734>

Б. Т. Смагулова¹, С. Х. Альмуханов²

^{1,2}Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ҚАЗІРГІ МӘДЕНИЕТТАНУЛЫҚ ОЙДАҒЫ ПОСТМОДЕРНИЗМНІҢ МӘНІ

Мақала қазіргі мәдениеттанулық ойдағы постмодернизмнің мәнін анықтау мәселесіне арналған. Бұл мақаланың міндеті – постмодернизмнің көптеген анықтамаларын, түсініктері мен сипаттамаларын талдау. Бұл мәселені шешу үшін авторлар постмодернизм мен постмодерннің белгілі анықтамаларына, олардың айырмашылықтары мен ортақ белгілеріне жүгінеді. Авторлар постмодернизмнің мәнін, оның пайда болуын, модернмен қарым-қатынасын анықтауда Ихаб Хассан, Кевин Харт, Илья Ильин сияқты мәдениет теоретиктерінің бірқатар тұжырымдамаларын талдайды.

Мақалада отандық ғалым Бекет Ғалымжанұлы Нұржановтың еңбектеріндегі постмодернизм мәселесін зерттеуге ерекше көңіл бөлінеді. Авторлар Б. Г. Нұржановтың «үлкен» философиямен қатар өмір сүретін «кіші философия» ретінде берген постмодернизмнің тұжырымдамалық анықтамаларына жүгінеді. Б. Г. Нұржановтың көзқарастарын талдау кезінде постмодернизмнің визуалды өнер ретіндегі (қазіргі мәдениетте медиакоммуникация және компьютерлік технологиялармен байланысты), заманауи және постмодерндік байланыстар, әлемді визуалды қабылдаудың жалғасы, постмодернизм мен жаһандану мәнінің өзара байланысы сияқты даму ерекшеліктерін аталып өтті.

Постмодернизмнің мәнін анықтау мәселесін зерттеу қазіргі мәдениеттің құбылыстарын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: постмодернизм, постмодерн, модернизм, «кіші» философия, өнердің көрнекілігі, жаһандану.

Кіріспе

Постмодернизм динамикалық құбылыс ретінде көптеген зерттеушілерді қызықтырады. Зерттеудің тақырыбы – қазіргі заманғы әлеуметтік

процестер де, постмодерндік сезімталдық деп аталатын зерттеу әдістері немесе дискурстар. Американдық постмодерндік теоретик Ихаб Хассан «постмодернизм – көркемдік, философиялық және әлеуметтік құбылыс ретінде – ашық, ойнақы, оптативтік(тілек білдіретін), шартты (уақыт бойынша да, құрылымға немесе кеңістікке қатысты ашық), бөлшектенген және анықталмаған формаларға, ирониялық немесе фрагменттік дискурсқа, жоқтық пен үзілудің «таза идеологиясы», рефракцияға деген ұмтылыс, тривиальды емес ауызша үнсіздікке жүгінеді. Постмодернизм осының бәріне ұмтылады, сонымен қатар керісінше болмаса, басқа процедураларға, әмбебап өзара әрекеттесуге, тұрақты кодтарға, арналарға, тілдерге қарай қозғалысты қамтиды. Соның салдарынан жеріміз жаһандану, трансгуманизация үрдісіне түскен сияқты, тіпті секталарға, тайпаларға, топтарға бөліну бар. Сонымен қатар терроризм мен тоталитаризм, бір-біріне қарсылық білдіретін адасушылықтар мен экуменизм, тіпті қоғамдық билік үшін жаңа негіздерді іздеп жатқан кезде де биліктің өзін өзі жоюы бар», – деп жазады [1]. Осылайша, постмодернизммен танысу жоғарыда айтылғандарды және басқа да көптеген постмодерндік ағымдарды түсінуге жол ашады.

Постмодернизм адамның интеллектуалды және күнделікті әлемінің барлық аспектілерін қамтиды. Постмодернизм туралы естімеген адам да оған тап болады. Бұл біздің шындығымыз, дүниетанымымыз, қоғам мен мәдениеттің жағдайы. Сондай-ақ, постмодернизм ХХ ғасырдың екінші жартысындағы саяси оқиғалармен, билікке деген сенім дағдарысымен, плюрализм, маргиналдылық, болмау сезімі мен айырмашылыққа негізделген жаңа дүниетанымның пайда болуымен байланысты. Қазіргі әлемде көптік әлемді ақпараттық технологиялар арқылы және «күрделіліктің артуы» арқылы алады.

Эстетикалық мағынада постмодерн постэстетиканы білдіреді. Постмодернизмнің эстетикасы өнерден асып түседі. В. М. Дианова «өнерді талдау тәсілінде, көркем шығармашылықтың қазіргі тенденцияларын түсіндіруде эстетикалық ілімнің түбегейлі жеткіліксіздігін» атап өтті [2, 56 б.].

Материалдар мен әдістер

Мақаладағы зерттеу әдістері – постмодернизм туралы қазіргі заманғы неғұрлым танымал зерттеулерде постмодернизмді түсінудің кейбір тәсілдерін талдау және жалпылау болып табылады. Постмодернизм динамикасы туралы түсініктер мен пайымдауларда жалпы және өзгеше ұғымдарды анықтау.

Нәтижелер және талқылау

И. Ильиндің «Постмодернизм терминдерінің сөздігіне» сәйкес, «Постмодернизм ағылш. Postmodernism, франц. Postmodernisme, нем.

Postmodernismus. Тарихи, әлеуметтік және ұлттық контекстке байланысты көп мағыналы және динамикалық қозғалмалы философиялық, гносеологиялық, ғылыми-теориялық және эмоционалды-эстетикалық идеялар кешені» [3, 206 б.]. Ең алдымен, постмодернизм белгілі бір менталитеттің, дүниетанымның, дүниені қабылдаудың және бағалаудың нақты тәсілінің, адамның танымдық мүмкіндіктерінің, сондай-ақ оның қоршаған әлемдегі орны мен рөлінің сипаттамасы ретінде әрекет етеді.

А. А. Грицанов «Постмодернизм» жаңа философиялық сөздігінде «Постмодерн – бұл классикалық философиялық парадигманы, постмодернизмге дейінгі және тікелей постмодерндік өнерді, сондай-ақ осы дәуірдің бұқаралық мәдениетін қамтитын қазіргі мәдениеттің жағдайы. Бұл постмодернді постмодернизмнен ажыратуға мүмкіндік береді, бұл «постмодерн күйі» туралы интеллектуалды-философиялық рефлексия» [4]. Ол атап өткендей, тұтастай алғанда, егер қазіргі мәдени жағдайды «постмодерн» ұғымы арқылы заңды түрде сипаттауға болатын болса, онда оны білетін менталитеттің күйін «постмодернизм» ұғымы арқылы атауға әбден болады.

Кевин Харт өзінің «Постмодернизм» еңбегінде ұғымдардың келесі анықтамасын береді: постмодернизм – модернизмнің бір немесе бірнеше аспектілеріне наразылық, даму немесе мазақ ету тұрғысынан өзін танытқан өнер мен мәдениеттегі тәсілдердің, ұстанымдар мен стильдердің ашық жиынтығы. Қазіргі уақытта «постмодерн» термині біз өмір сүріп жатқан тарихи дәуірді, қазіргі заманның орнын басқан дәуірді белгілеу үшін кеңінен қолданылады. Тарихтың кезеңділігінің әлсіздігі кейде постмодерндік дәуірдің екінші дүниежүзілік соғыстан кейін басталғанын көрсетеді, бірақ сонымен бірге сіз өзгерістің бұрынғы белгілерін оңай таба аласыз. Атап айтқанда, постмодерндік әдебиет 1950 жылдары пайда бола бастады деп айтылғанымен, постмодернизмнің кейбір, тіпті барлық тән белгілері бар бұрынғы кезеңдердің әдеби шығармалары бар [5, 33–34 б.].

Белгілі американдық постмодернизм теоретигі И. Хассан постмодернизмнің периодизациясының анықтамасын береді, ол осы құбылыстың күрделілігі мен тарихсыздығын ашады: «Постмодернизм модернизм немесе романтизм сияқты ерекше нәрсе емес, бірақ оны кейбір тарихи және теориялық шекараларға енгізу керек» [1]. Постмодернизмнің негізгі тенденциясы, И. Хассанның пікірінше, имманенттілік өзін рәміздерде жүйелеу, табиғатына тереңірек ену, өз абстракциялары арқылы өзіне әсер ету және осылайша барған сайын өз ортасына айналу қабілетін білдіреді.

1987 жылы «Постмодернистік бұрылыста» И. Хассан постмодернизмнің болмысын жасыратын және құрайтын бірқатар тұжырымдамалық мәселелерді

көрсетеді. Ол Постмодернизмді анықтаудағы кейбір қайшылықтарды бөліп көрсетеді:

- 1 Қарама қайшылық атаудың өзінде бар;
- 2 Зерттеушілер арасында бұл нені білдіретіні туралы толық келісім жоқ;
- 3 Әдебиетте нақты ажырату мүмкін емес;
- 4 Модернизм мен постмодернизм нақтышекараменбөлінбейді, олар өзара байланысты;
- 5 Постмодернизм үлгілердің де, ерекше оқиғалардың да тарихынан кейін жүреді;
- 6 Постмодернизмнің мәдениеті мен шығармашылығының типологиясындағы қайшылық;
- 7 Анықтайтын белгілер – диалектикалықжәненасансыз;
- 8 Постмодернизм инновацияның, жаңарудың, жаңашылдықтың және жай өзгерістердің белгілі бір теориясын тұжырымдамалық тұрғыдан қолданады;
- 9 Әдебиеттегі постмодернизм постмодерндікқоғамныңтеорияларымен байланыстыма?;
- 10 Постмодернизмге жату нені білдіретіні белгісіз – мақұлдау немесе қорлау? [1].

Біздің отандық ғылымда постмодернизмді Бекет Ғалымжанұлы Нұржанов зерттеді. Ғалым барлық философияны «үлкен» және «кіші» деп санайды. «Кіші» философия, философ пікірінше, қоғамда кең таралған, бірақ танылмаған теориялар мен ұғымдар бар, олар ешқашан философия мен мәдениетте жоғары орынға ие болған емес. Замандастары бұл мектептер өкілдерінің көзқарастарын түсініксіз, мағынасыз деп санады, кейде оларды ақымақтық пен «ақылсыздық» деп бағалады. Осылайша, егер қазіргі философияда модернизм – бұл кезеңнің өз уақытына сәйкес келетіндігі туралы білім, ең озық, ең жаңа дүниетаным болса, онда постмодернизм – бұл жаңаны жоққа шығаратын, оның орнына дәстүрлі түсініуден жаңа дүниетаным әдісін, философия жолын, әлемге көзқарасты, білімнің өзіндік формасын ұсынады [6].

Б. Ғ. Нұржанов ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейінгі философияны осындай «үлкен» және «кіші» философиялардың дамуы ретінде талдайды. Постмодерн, ғалымның пікірінше, әрдайым басқа жолдар мен жауаптар іздейтін «кіші» философия ретінде өмір сүрген.

Б. Ғ. Нұржанов өзінің «Батыс мәдениетінің және философиясының окулоцентризмді» атты еңбегінде постмодернизмді ежелгі дәуірден қазіргі мәдениетке дейінгі батыс мәдениетінің көрінісі ретінде талдайды, мұнда бейнелеу мәдениеттің негізгі құбылысы болып табылады. Автор

бейнелеу өнерінің философияға әсеріндегі заманауи және постмодерндік қатынастардың мәселелерін егжей-тегжейлі қарастырады. Көрнекілік постмодерндік өнердің негізгі анықтамасына айналады. Бұл негіз қайдан пайда болады? Б. Ғ. Нұржанов заманауи және постмодерндік байланыстарды әлемді көрнекі, көзбен қабылдаудың жалғасы ретінде негізді түсіндіруді ұсынады. Жаңа заман басталуы – ҚайтаӨрлеу мәдениеті Ортағасырлық мәдениеттен айқын көрнекі сипатымен, мәдениеттің бірқатар жаңа визуалды формаларының, визуалды метафоралардың, бейнелердің, ұғымдардың және т. б. пайда болуымен ерекшеленеді [7, 106 б.].

Б. Ғ. Нұржановтың айтуынша, постмодерндік қоғам мен мәдениетке әкелетін факторлар бар. Олардың ішіндегі ең маңыздысы ретінде ол теледидар мен компьютер сияқты медиа коммуникацияның дамуын атайды. Философ айтуынша, постмодернизмнің пайда болуының маңызды шарттарының бірі жаһандану болып табылады, өйткені жаһандану мәдениеттің «даралануы», «байланысы» дегенді білдіреді және мәдениеттің аймақтық бөлінуіне әкеледі. Жаһандану модернистік мағынада біртектіліктен басталады және мәдени айырмашылықтарды жоққа шығарады.

Б. Ғ. Нұржановтың көзқарастарын талдау кезінде постмодернизмнің визуалды өнердің пайда болуы (қазіргі мәдениетте медиа-коммуникациялар мен компьютерлік технологиялармен байланысты), заманауи және постмодерндік байланыстар, әлемді визуалды қабылдаудың жалғасы, постмодернизм мен жаһанданудың пайда болуы арасындағы байланыс сияқты ерекшеліктері анықталды.

Қорытынды

Осылайша, постмодернизмнің қалыптасуы мен дамуы туралы көптеген көзқарастардың кейбірін қарастыра отырып, оны түсіндіру осы құбылыстың мәні мен негізгі белгісін анықтау үшін авторлар қолданатын өлшемге байланысты өзгеретінін ескереміз. Бірқатар зерттеушілер оны мәдениеттің дамуындағы өтпелі кезең деп санайды, кейбіреулері постмодернизмді модернизм тәжірибесінің жалғасы деп түсінеді және олардың арасындағы айтарлықтай айырмашылықтарды мойындамайды. Постмодернизмнің мәнін анықтау мәселесін одан әрі зерттеу қазіргі мәдениеттің құбылыстарын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Хассан, И.** К концепции постмодернизма. Из «Постмодернистского поворота», 1987. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://culturolog.ru/content/view/2765/>

2 **Дианова, В. М.** Постмодернистская философия искусства: истоки и современность [Текст]. – СПб., 1999. – 175 с.

3 **Грицанов, А. А.** Постмодернизм // Новейший философский словарь [Электронный ресурс]. – М.: Современный литератор. 2007. Режим доступа: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/postmodernizm/gricanov_a_a_novejshij_filosofskij_slovar_postmodernizm/54-1-0-597

4 **Харт, К.** Постмодернизм / Кевин Харт, пер. с англ. К. Ткаченко. [Текст]. – М.: ФАИР – ПРЕСС, 2006. – 272 с.

5 **Ильин, И. П.** Постмодернизм: словарь терминов. [Текст]. – М.: ИНИОН РАН : Интрада, 2001. – 384 с.

6 **Нуржанов, Б. Г.** Постмодерн и модерн. [Текст]. – Алматы, 2012. – 336 с.

7 **Нуржанов, Б. Г.** Окулоцентризм западной культуры и философия. [Текст]. // Вестник КазНУ. Серия философия. Серия культурология. Серия политология. – № 2 (37), 2011. – С. 103–106.

8 **Хасан, И.** Культура постмодернизма / пер. с англ. // Современная западно-европейская и американская эстетика [Текст] / под. ред. . – М.: Книжный дом «Университет», 2002. – С. 113–123.

9 **Ильин, И. П.** Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа [Текст]. – М., 1998. – 225 с.

10 **Нуржанов, Б. Г.** Культурология в новом ключе [Текст] : учебное пособие для университетов / – Алматы : Аль-Фараби, 2011. – 372 с.

REFERENCES

1 **Xassan, I.** K koncepcii postmodernizma. Iz «Postmodernistskogo povorota», 1987 [Towards the concept of postmodernism. From «Postmodern Twist»]. – Retrieved from <https://culturolog.ru/content/view/2765/>

2 **Dianova, V. M.** Postmodernistskaya filosofiya iskusstva: istoki i sovremennost` [Postmodern philosophy of art: origins and modernity [Text]. – SPb. 1999. – 175 p.

3 **Griczanov, A. A.** Postmodernizm // Novejshij filosofskij slovar` [Postmodernism//The latest philosophical dictionary]. – М.: Modern writer, 2007. Retrieved from. https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/postmodernizm/gricanov_a_a_novejshij_filosofskij_slovar_postmodernizm/54-1-0-597

4 **Hart, K.** Postmodernizm / Kevin Hart; per. s angl. K. Tkachenko. [Postmodernism/Kevin Hart; per. From English. K. Tkachenko][Tekst]. – М.: FAIR-PRESS, 2006. – 272 p.

5 **И`in, I. P.** Postmodernizm:Slovar terminov [Postmodernism:Glossary of terms] [Tekst]. – М.: INION RAN : Intrada, 2001 – 384 p.

6 **Nurzhanov, B. G.** Postmodern i modern [Postmodern and Modern][Tekst]. – Алматы`, 2012. – 336 p.

7 **Nurzhanov, B. G.** Okulocentrizm zapadnoj kul`tury` i filosofiya [Oculocentrism of Western culture and philosophy] [Tekst]//Vestnik KazNU. Series philosophy. Cultural studies series. Political science series. – № 2 (37). – 2011. – P. 103–106.

8 **Xasan, I.** Kul`tura postmodernizma / per. s angl. // Sovremennaya zapadno-evropejskaya i amerikanskaya e`stetika [Culture of postmodernism/trans. From English//Modern Western European and American aesthetics] [Text]/under. ed. – М.: Book house «University,» 2002. – P. 113–123.

9 **И`in, I. P.** Postmodernizm ot istokov do koncza stoletiya: e`voluciya nauchnogo mifa [Postmodernism from the origins to the end of the century: the evolution of the scientific myth] [Text]. – М., 1998. – 225p.

10 **Nurzhanov, B. G.** Kul`turologiya v novom klyuche [Cultural studies in a new vein] [Text]: a textbook for universities. – Алматы : Al-Farabi, 2011. – 372 p.

Материал баспаға 26.09.22 түсті.

Б. Т. Смагулова¹, С. Х. Альмуханов²

^{1,2}Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар
Материал поступил в редакцию 26.09.22.

ПОСТМОДЕРНИЗМ В СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

Статья посвящена проблеме понимания сущности постмодернизма в современной культурологической мысли. Задачей данной статьи является попытка анализа множества понятий и характеристик постмодернизма. Для решения этой задачи авторы обращаются к известным определениям постмодернизма и постмодерна, модерна их различиям и общим чертам. Авторами анализируются ряд концептуальных проблем в определении сущности постмодернизма, его происхождения, отношение с модерном такими теоретиками культуры как ИхабХассан,Кевин Харт, Илья Ильин.

Особое внимание уделяется исследованиям проблемы постмодернизма в трудах отечественного ученого Бекета

Галымжанұлы Нуржанова. Авторы обращаются к таким концептуальным понятиям постмодернизма, данным Б. Г. Нуржановым как «малая философия», которая существует всегда наряду с «большой» философией. При анализе взглядов Б. Г. Нуржанова выделены особенности развития постмодернизма как визуального искусства (что в современной культуре связано с медиакоммуникациями и компьютерными технологиями), связи модерна и постмодерна как продолжения визуального, зрительного восприятия мира, взаимосвязи постмодернизма и глобализации.

Изучение проблемы определения сущности постмодернизма позволит глубже понять феномены современной культуры.

Ключевые слова: постмодернизм, постмодерн, модернизм, «малая» философия, визуальность искусства, глобализация

B. Smagulova¹, S. Almukhanov²

*^{1,2}Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.*

Material received on 26.09.22.

POSTMODERNISM IN CONTEMPORARY CULTURAL THOUGHT

The article is devoted to the problem of determining the essence of postmodernism in modern cultural thought. The purpose of this article is an attempt to systematize in a concise and understandable form the set of definitions, concepts and characteristics of postmodernism. To solve this problem, the authors turn to the well-known definitions of postmodernism and postmodernism, their differences and common features. The authors analyze a number of conceptual problems in determining the essence of postmodernism, its origin, and the relationship with modernity by such cultural theorists as Ihab Hassan, Kevin Hart, and Ilyallyin.

Special attention is paid to the research of the problem of postmodernism in the works of the domestic scientist Beket Galymzhanuly Nurzhanov. The authors refer to such conceptual definitions of postmodernism given by B. G. Nurzhanov as «small philosophy», which always exists along with «big» philosophy. In analyzing the views of B. G. Nurzhanov highlighted such features of the development of postmodernism as visual art (which in modern culture is associated with media communications and computer technologies), the connection between modernity and postmodernity as

a continuation of visual, visual perception of the world, the relationship between the essence of postmodernism and globalization.

Studying the problem of defining the essence of postmodernism will allow a deeper understanding of the phenomena of modern culture.

Keywords: postmodernism, postmodern, modernism, «small» philosophy, visual art, globalization.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Альмуханов Серик Хабдылькакимович, философия ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: sikola@list.ru

Жаябаева Рамиля Геннадьевна, аға оқытушысы, Философия және әлеуметтік ғылымдар кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: aguarius2020@mail.ru

Жумашева Лаура Жолдабаевна, «Философия және этика» мамандығы бойынша докторант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: laridose@mail.ru

Құдабаев Амантай Жетписович, философия ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: 208.kab@mail.ru

Құдабаева Бибігүл Сұлтанқызы, гуманитарлық ғылымдар магистрі, Жалпы тарих және этнографияның ғылыми-әрттеу қамтамасыз ету бөлімінің басшысы, Г. Н. Потанин атындағы Павлодар облыстық тарихи-өлкетану музейі, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: biba07.77@mail.ru

Смагулова Бахыт Таскеновна, философия магистрі, аға оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: b_smagulova@list.ru

Шамшудинова Гүлнара Тұрғанқызы, қауымд. профессор, Құқықтану кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: Gulya-sgt@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Альмуханов Серик Хабдылькакимович, кандидат философских наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: sikola@list.ru

Жаябаева Рамиля Геннадьевна, старший преподаватель, кафедра Философия и социальные науки, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: aguarius2020@mail.ru

Жумашева Лаура Жолдабаевна, докторант по специальности «Философия и этика», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: laridose@mail.ru

Құдабаев Амантай Жетписович, кандидат философских наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: 208.kab@mail.ru

Құдабаева Бибигүл Султановна, магистр гуманитарных наук, руководитель научно-исследовательского обеспечения общей истории и этнографии, Павлодарский областной историко-краеведческий музей имени Г. Н. Потанина, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: biba07.77@mail.ru

Смагулова Бахыт Таскеновна, магистр философии, старший преподаватель, Торайғыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: b_smagulova@list.ru

Шамшудинова Гүлнара Тұрғановна, ассоц профессор, кафедра Правоведение, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: Gulya-sgt@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Almukhanov Serik Khabdykakimovich, Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: sikola@list.ru

Kudabayev Amantai Zhtnpisovich, Candidate of Philosophical Sciences, Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: 208.kab@mail.ru

Kudabayeva Bibigul Sultanovna, Master of Arts, Head of research support of general history and ethnography, Pavlodar Regional Historical and Local History Museum named after G .N. Potanin, Pavlodar, 140000, Republik of Kazakhstan, e-mail: biba07.77@mail.ru

Smagulova Bakhyt, Master of Philosophy, Senior lecturer, Faculty of Hunities and SociflSciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republik of Kazakhstan, e-mail: b_smagulova@list.ru

Shamshudinova Gulnara Turganovna, Associate Professor of the Department of Jurisprudence, ToraighyrovUniversity, 140008, Pavlodar, Republic of Kazakhstan, e-mail: Gulya-sgt@mail.ru

Zhayabaeva Ramilya Gennadyevna, Senior Lecturer of the Department of Philosophy and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: aguarius2020@mail.ru

Zhumasheva Laura Zholdabaevna, doctoral student in «Philosophy and Ethics», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: laridose@mail.ru

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА. ГУМАНИТАРНАЯ СЕРИЯ»

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

***В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.**

***Количество соавторов одной статьи не более 5.**

***Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 % (согласно решению редакционной коллегии).**

***Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее их опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.**

***Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.**

***Двойное рецензирование (слепое) проводится конфиденциально, автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.**

***Статьи отправлять вместе с квитанцией об оплате. Стоимость публикации в журнале за страницу 1000 (одна тысяча) тенге, включая статьи магистрантов и докторантов в соавторстве с лицами с ученой степенью.**

***Оплата за статью не возвращается в случае, если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирования 1 раз.**

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом, статья возвращается автору на доработку. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирования 1 раз. За содержание статьи несет ответственность автор.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально).

Сроки подачи статьи:

- первый квартал до 10 февраля;
- второй квартал до 10 мая;
- третий квартал до 10 августа;
- четвертый квартал до 10 ноября.

Журнал «Вестник Торайғыров университета. Гуманитарная серия» выпускается с периодичностью 4 раза в год в сетевом (электронном) формате в следующие установленные сроки выхода номеров журнала:

- Первый номер выпускается до 30 марта текущего года,
- Второй номер – до 30 июня;
- Третий номер – до 30 сентября;
- Четвертый номер – до 30 декабря.

Статью (электронную версию и квитанции об оплате) следует направлять на сайт: <https://vestnik-humznitar.tou.edu.kz/>. Для подачи статьи на публикацию необходимо пройти регистрацию на сайте.

Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Для осуществления процедуры двойного рецензирования (слепого), авторам необходимо отправлять два варианта статьи: первый – с указанием личных данных, второй – только содержание статьи.

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать **12 страниц печатного текста**. *Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).*

Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список литературы (используемых источников) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) *см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Статья должна содержать:

1 **МРНТИ** (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2 **DOI** – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3 **Фамилия, имя, отчество** (полностью) автора(-ов) – на казахском, русском и английском языках (*жирным шрифтом, по центру*);

4 **Ученая степень, ученое звание;**

5 **Аффилиация** (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, почтовый индекс, страна) – на казахском, русском и английском языках;

6 **E-mail;**

7 **Название статьи** должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (*не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий*);

8 **Аннотация** – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках (*рекомендуемый объем аннотации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец*);

9 **Ключевые слова** – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (*оформляются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.*). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (*см. образец*);

10 Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- **Введение / Кіріспе / Introduction** (абзац 1 смпо левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- **Материалы и методы** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- **Результаты и обсуждение** (абзац 1 смпо левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- **Информацию о финансировании (при наличии)** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).

- **Выводы / Қорытынды / Conclusion** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- **Список использованных источников / Пайдаланған деректер тізімі / References** (жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре) включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (см. образец).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые параллельно. Объем не менее 10 не более чем

20 наименований (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). В случае наличия в списке использованных источников работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированный (транслитерация латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом:

автор(-ы) (транслитерация) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

11 Иллюстрации, перечень рисунков и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

12 Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

**На отдельной странице (после статьи)
В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса,
номера служебного и домашнего телефонов, e-mail
(номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);**

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,
 НАО «Торайғыров университет»,
Издательство «Toraighyrov University», каб. 137,
 Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).
 E-mail: kereku@tou.edu.kz

Наши реквизиты:

НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspi.kz Платежи – Образование – Оплата за ВУЗы – Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Jysan Bank» ИИК KZ57998FTB00 00003310 БИК TSESKZK A Кбе 16 Код 16 КНП 861	АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKZKZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861	

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

МРНТИ 04.51.59

DOI xxxxxxxxxxxxxxxx

С. К. Антикеева*, С. К. Ксембаева

Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

**ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ
КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ
ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ**

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомым компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

Введение

Социальная работа – относительно новая для нашей страны профессия. Поэтому обучение социальных работников на современной стадии не характеризуется наличием достаточно разработанных образовательных стандартов, которые находили бы выражение в формулировке педагогических целей, в содержании, технологиях учебного процесса.

Продолжение текста публикуемого материала

Материалы и методы

Теоретический анализ научной психолого-педагогической и специальной литературы по проблеме исследования; анализ законодательных и нормативных документов по открытию общественных объединений; анализ содержания программ курсов повышения квалификации социальных работников; моделирование; анализ и обобщение педагогического опыта; опросные методы (беседа, анкетирование, интервьюирование); наблюдение; анализ продуктов деятельности специалистов; эксперимент, методы математической статистики по обработке экспериментальных данных.

Продолжение текста публикуемого материала

Результаты и обсуждение

Чтобы понять объективные закономерности, лежащие в основе процесса формирования и развития личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, необходимо четко представлять себе их модель.

Продолжение текста публикуемого материала

Выводы

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации содержит три уровня ее реализации.

Продолжение текста публикуемого материала

Список использованных источников

1 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.

2 **Кузнецова, А. Г.** Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХКИППК ПК, 2001. – 152 с.

3 **Каропа, Г. Н.** Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.

4 **Штофф, В. А.** Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.

5 **Таубаева, Ш.** Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.

6 **Дахин, А. Н.** Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.

7 **Дахин, А. Н.** Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.

8 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование: монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.

9 **Аубакирова, С. Д.** Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.

10 **Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И.** Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиСим. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

1 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie: suschnost, effektivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.

2 **Kuznetsova, A. G.** Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.

3 **Karopa, G. N.** Sistemnyi podhod k ekologicheskomu obrazovaniyu i vospitaniiu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.

4 **Shtoff, V. A.** Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.

5 **Taubayeva, Sh.** Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p.

6 **Dahin, A. N.** Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 **Dahin, A. N.** Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – P. 11–20.

8 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKiPRO, 2005. – 230 p.

9 **Aubakirova, S. D.** Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov k rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya. [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 **Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I.** Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraigyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

C. K. Antikeeva, C. K. Ksembaeva*

Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСТАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзіреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде

құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттілік, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

S. K. Antikeeva, S. K. Ksembaeva*

Toraigyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our

country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Антикеева Самал Канатовна «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант Торайғыров университеті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Антикеева Самал Канатовна докторант по специальности «Педагогика и психология», Торайғыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Samal Kanatovna Antikeyeva doctoral student in «Pedagogy and psychology», Toraighyrov University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ («ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ», «НАУКА И ТЕХНИКА КАЗАХСТАНА», «КРАЕВЕДЕНИЕ»)

Редакционная коллегия журналов «Вестник Торайғыров университет», «Наука и техника Казахстана» и «Краеведение» в своей работе придерживается международных стандартов по этике научных публикаций и учитывает информационные сайты ведущих международных журналов.

Редакционная коллегия журнала, а также лица, участвующие в издательском процессе в целях обеспечения высокого качества научных публикаций, во избежание недобросовестной практики в публикационной деятельности (использование недостоверных сведений, изготовление данных, плагиат и др.), обеспечения общественного признания научных достижений обязаны соблюдать этические нормы и стандарты, принятые международным сообществом и предпринимать все разумные меры для предотвращения таких нарушений.

Редакционная коллегия ни в коем случае не поощряет неправомерное поведение (плагиат, манипуляция, фальсификация) и приложить все силы для предотвращения наступления подобных случаев. В случае, если редакционной коллегии станет известно о любых неправомерных действиях в отношении опубликованной статьи в журнале или в случае отрицательного результата экспертизы редколлегии статья отклоняется от публикации.

Редакционная коллегия не должна раскрывать информацию о принятых к опубликованию рукописей третьим лицам, не являющимся рецензентами, потенциальными рецензентами, членами редакционной коллегии, работниками типографии. Неопубликованные данные, полученные из рукописей, не должны использоваться в личных исследовательских целях без письменного разрешения автора.

Ответственность экспертов (рецензентов)

Рецензенты должны давать объективные суждения и указывать на соответствующие опубликованные работы, которые еще не цитируются. К рецензируемым статьям следует обращаться конфиденциально. Рецензенты будут выбраны таким образом, чтобы не было конфликта интересов в отношении исследования, авторов и / или спонсоров исследования.

Ответственность авторов

Ответственность за содержание работы несет автор. Авторы обязаны вносить исправления, пояснения, опровержения и извинения, если такие имеются.

Автор не должен представлять статью, идентичную ранее опубликованной в другом журнале. В частности, не принимаются переводы на английский либо немецкий язык статей, уже опубликованных на другом языке.

В случае обнаружения в рукописи статьи существенных ошибок автор должен сообщить об этом редактору раздела до момента подписи в печать оригинал-макета номера журнала. В противном случае автор должен за свой счет исправить все критические замечания.

Направляя статью в журнал, автор осознаёт указанную степень персональной ответственности, что отражается в письменном обращении в редакционную коллегию Журнала.

Теруге 26.09.2022 ж. жіберілді. Басуға 30.09.2022 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

492 Кб RAM

Шартты баспа табағы 4,3.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: З. С. Исакова

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4330

Сдано в набор 22.09.2022 г. Подписано в печать 30.09.2022 г.

Электронное издание

492 Кб RAM

Услпеч.л 4,3. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: Исакова З. С.

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4330

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

vestnik-humanitar.tou.edu.kz